ההיבטים האזרחיים של המלחמה
בראי יעדי האו"ם לפיתוח בר קיימא (SDGs)

כתיבה: **עו"ד שירין בטשון**
עריכה: **עו"ד אלה אלון, אסף רז, בלה ספיר**

מאי 2024

EU-funded project

המסמך הופק בסיוע כספי של האיחוד האירופי. התוכן של מסמך זה הינו באחריותו הבלעדית של הפרויקט ואינו בהכרח משקף את עמדתו של האיחוד.

תודות לארגוני החברה האזרחית שהעבירו חומרים לקראת כתיבת הדו"ח וכן השתתפו במפגש המקוון שנערך ב- 9.1.24: קו לעובד, רוח נשית, עמותת נשים בדואיות למען עצמן, פורום ארגוני הפליטים ומבקשי המקלט בישראל, ארגון חיים וסביבה, הרשת הירוקה, הרשת – מרכז למיצוי זכויות, אוניברסיטת חיפה, קולקטיב מזרחי אזרחי, הקליניקות המשפטיות - הפקולטה למשפטים ע"ש בוכמן, אוניברסיטת תל אביב.

תודה מיוחדת לעו"ד דנה גינוסר מהקליניקה לסביבה ולאקלים, הפקולטה למשפטים, האוניברסיטה העברית בירושלים ולסטודנטים אודי שחם, איתי קופלמן, ניב מאירסון ונעם בנשטיין שסייעו בכתיבת הפרק על בטחון תזונתי בדו"ח זה.

תוכן עניינים

תקציר 4

א. מבוא 6

ב. מטרת הדו"ח ומתודולוגיה 7

ג. רקע אודות יעדי האו"ם לפיתוח בר קיימא 8

יעדי פיתוח בר-קיימא בזמן מלחמה 10

הקשר בין פיתוח לשלום 11

ד. ההיבטים האזרחיים של המלחמה 12

ה. ההיבטים האזרחיים של המלחמה בראי יעדי האו"ם- שוויון מגדרי, עוני, אי בטחון תזונתי ושותפויות 14

יעד מספר 5: השגת שוויון מגדרי והעצמת כל הנשים והנערות 14

אוכלוסיות הנשים שנפגעו כתוצאה מהמלחמה 19

יעד מספר 1: מיגור עוני 28

האוכלוסיות המוחלשות שנשארו מאחור בתקופת המלחמה 31

יעד מספר 2: אפס רעב / אי ביטחון תזונתי 36

פעילות המדינה וארגוני החברה האזרחית להגברת הביטחון התזונתי בעת המלחמה הנוכחית 40

יעד מספר 17: שיתופי פעולה למימוש היעדים 42

ארגוני חברה אזרחית – בעלי תפקיד מפתח בקידום היעדים לפיתוח בר קיימא 43

היעדים ומוסדות אקדמיים – אוניברסיטת חיפה כדוגמא 46

ו. סיכום ומסקנות 47

ז. המלצות לשינוי מדיניות 49

תקציר

דו"ח זה מתמקד בהיבטים האזרחיים של המלחמה אשר פרצה בעקבות המתקפה שארעה ב-7 באוקטובר 2023 בדרום ישראל והותירה נזק רב לאנשים ולרכוש, כולל רצח של חפים מפשע וחטיפה של למעלה מ-240 בני ערובה מתוך שטח ישראל אל תוך רצועת עזה.

הדו"ח נכתב מנקודת מבטם של ארגוני החברה האזרחית בישראל בראי יעדי האו"ם לפיתוח בר-קיימא ומתמקד ביעדים של שוויון מגדרי (יעד 5), מיגור עוני ובטחון תזונתי (יעדים 1 ו-2) ושותפויות (יעד 17), בתוך גבולות ישראל.

השלכותיה ההרסניות של המלחמה שפרצה ב-7 באוקטובר בתוך גבולות ישראל ולאחר מכן ברצועת עזה קשות לתיאור ואף להערכה מלאה בשלב זה. יחד עם זאת, ברור בשלב זה כי השלכותיה של המלחמה מתבטאות בנסיגה של יעדים רבים לנוכח החמרה של עוני, רעב ואי-בטחון תזונתי, פגיעה קשה בביטחון התעסוקתי של רבים וכן פגיעה בנשים. במצב דברים זה, יעדי האו"ם לפיתוח בר-קיימא המציעים מסגרת ערכית לעולם טוב יותר, הוגן יותר ומחובר יותר, עומדים בפני סכנה אמיתית. אם ערב המלחמה, מצבם בישראל של היעדים בהם עוסק דו"ח זה לא היה מזהיר ויעדים רבים - כגון שוויון מגדרי ועוני - היו עדיין רחוקים מהשגה, הרי שכעת המצב חמור אף יותר. ישראל הייתה אמורה להגיש את הדו"ח הוולונטרי שלה לאו"ם אודות התקדמות היעדים בשנת 2024, אלא שנראה שההגשה נדחתה למועד לא ידוע.

מתקפת ה-7 באוקטובר 2023 חשפה ליקויים רבים בטיפול המדינה ורשויותיה בכל הנוגע להתראות שנתקבלו לפני המתקפה, בחילוץ תושבים וזרים שנקלעו לאזורי לחימה ונפגעו במהלך המתקפה ובמאמצי טיפול ושיקום לאחר מכן. לאחר פרוץ המלחמה החלו להגיע עדויות רבות על מחדלים וכשלים שהובילו למתקפה ב-7 באוקטובר, כמו גם על פערים וכשלים בטיפול בצרכים האזרחיים בתקופה זו, לרבות בנושאי מיגון, פעילות מוסדות חינוך, זכאות למענקים מיוחדים, טיפול במפונים, מענה לצרכים נפשיים ועוד. במקביל, יוזמות חברתיות ושל ארגוני חברה אזרחית החליפו שירותים רבים שבדרך כלל מצופה שהמדינה תעניק לאזרחיה כחלק מתפקידה על פי החוזה החברתי, שבבסיסו אחריות המדינה לדאוג לצרכיהם הבסיסיים של תושביה ואזרחיה.

הדו"ח בפניכם בוחן כיצד המדינה לא שמה לנגד עיניה את היעדים כגורם מנחה וכמסגרת להתאוששות מהמשבר, אשר אמורה להנחות מדיניות. בדומה למשבר קורונה, גם המלחמה ואירועי ה-7 באוקטובר השאירו את חותמם ביתר שאת על ציבור הנשים, על אוכלוסיות החיות בעוני וכן על אוכלוסיות רבות שנשארו מאחור. בדומה לקורונה, גם הפעם תפקידם של ארגוני החברה האזרחית בישראל היה חשוב מאין כמותו כדי להזכיר למדינה את מחויבויותיה ולענות על הצרכים מהשטח.

ארגוני חברה אזרחית נאלצו לשוב ולהזכיר למדינה את מחויבותה כלפי אוכלוסיות מוחלשות שנשארו מאחור ואף לספק להם שירותים מקום שהמדינה נעדרה. ארגוני חברה אזרחית מוצאים את עצמם לעתים תכופות בתפקיד שומר הסף האחראי להזכיר למדינות את מחויבויותיהן לנהוג בשוויון, בשקיפות ובאחריות, כמו גם, להשמיע את קולותיהן של אוכלוסיות מוחלשות ולייצג אותן בתהליכי קבלת החלטות.

ארגוני החברה האזרחית הם גורם מרכזי ביישום יעדי האו"ם לפיתוח בר-קיימא, כמו גם בניהול משברים ותהליכי החלמה מהם. בדומה למשבר הקורונה, המלחמה אילצה את ארגוני החברה האזרחית להתמודד עם אתגר כפול: גידול מיידי ופתאומי בדרישה לשירותים עקב הרחבת מערכי השירות וניסיון להיענות לצרכים העולים מהשטח בעת חירום מצד אחד, ועצירת התקשרויות ותמיכות עקב הקפאת תקציבים ממשלתיים בשל המלחמה, מצד שני.

הדו"ח מעמיד במרכזו את כל האוכלוסיות שנשארו מאחור בכל הנוגע לטיפול רשויות המדינה בהיבטים האזרחיים של המלחמה, לרבות נשים, א.נשים החיים בעוני, אוכלוסיות שחיות בכפרים משוללי הכרה, אוכלוסיות משוללות מעמד ומבקשי מקלט, החברה הערבית בישראל, האוכלוסייה הבדואית, קשישים, ניצולי שואה, ילדים שסובלים מאי-בטחון תזונתי ועוד - כל אלה הינן אוכלוסיות מוחלשות, אשר סובלות בעת שגרה מאפליה בשירותים ובתקציבים מצד המדינה ובתקופת המלחמה סבלו אף יותר, חרף העובדה כי המלחמה הפכה אותן לנזקקות יותר.

דו"ח זה מראה כיצד המלחמה, כמו משבר הקורונה בזמנו, חשפה את מידת חוסר היערכותה של המדינה ורשויותיה למשבר, כמו גם את חוסר ההתייחסות שלה לעקרון המנחה של לא להשאיר אוכלוסיות מאחור. עוד מראה הדו"ח את חוסר אחיזתה של המדינה בפוטנציאל הטמון ביעדים וביכולתם לשמש בסיס לפתרונות מורכבים ליציאה והבראה מהמשבר. הדו"ח גם מביא שורה של המלצות ליציאה והבראה מהמשבר המבוססות על היעדים הגלובליים ועל העקרונות שבבסיסם.

הסדר העולמי החדש אותו הציג האו"ם בדמות 17 היעדים ובו קרא לשיתופי פעולה בין מדינות, גופים בינלאומיים ומגזרים שונים, סופג מכה קשה בעתות מלחמה והתפרצות של סכסוכים אלימים. מלחמות, קונפליקטים ומצבי משבר משפיעים לרעה במיוחד על נשים וילדים, שכן הם מגבירים את אי-השוויון, מחמירים מצבים של עוני ורעב, ואף עלולים להגדיל את הסיכון למקרים של אלימות (לרבות אלימות מינית) ולהתדרדרות בבריאותן הנפשית של נשים.

אמנם ה-SDGs כבר ספגו ביקורת מצד מספר גורמים על היותם שאפתניים מדי, אבל זו בדיוק המטרה שלהם: להגדיר שאיפות ולאתגר את העולם להשיג את מה שרבים חושבים כי לא ניתן להשיגו. לא רק שהיעדים צריכים לעזור ולכוון את כל מערכת האומות המאוחדות לעבר היעד של הפחתת האלימות, אלא שהם גם מבטיחים לרכז את האנרגיה, המומחיות והמשאבים של מדינות למען השגת יעד זה.

א. מבוא

המתקפה שארעה ב-7 באוקטובר 2023 - מתקפה שגבתה את חייהם של כ-1200 בני אדם בישראל, ביניהם קשישים, נשים וילדים ובה נחטפו למעלה מ-240 בני ערובה מתוך שטח ישראל אל תוך רצועת עזה - הייתה מתקפה חסרת תקדים בגודלה ובהיקפה והקטלנית ביותר בהיסטוריה של מדינת ישראל. המתקפה האכזרית והנפשעת אותה ביצע ארגון חמאס, הותירה את אזרחי ואזרחיות ישראל בטראומה גדולה ובתדהמה נוכח גודל הנזק שנגרם לאנשים, לרכוש ולערעור של תחושת הביטחון הכללית של האזרחים והאזרחיות בישראל. במקביל למתקפה בגבול רצועת עזה, החלו בגבול הצפוני תקיפות באמצעות ירי רקטות בידי ארגון חיזבאללה, מה שהוביל את הממשלה על פינוי 126,000 תושבים המתגוררים בגבול הדרום והצפון לבתי הארחה ומלונות ברחבי הארץ.

בתגובה למתקפת ה-7 באוקטובר, פתחה מדינת ישראל במתקפה צבאית על רצועת עזה שגבתה עד כה את חייהם של יותר מ-30,000 אנשים, רובם נשים וילדים, הותירה יותר מ-70,000 פצועים, זאת בנוסף למספר לא ידוע של אנשים שמצויים תחת ההריסות.[1] המתקפה הצבאית על עזה הובילה לאסון הומניטרי בקנה מידה חסר תקדים המתבטא בהרס מסיבי של בתים, בתי ספר, אוניברסיטאות ובתי חולים. זאת לצד רעב חמור של האוכלוסייה האזרחית בעזה וכן לצד התפשטות מחלות מדבקות ומשבר בריאותי והומניטרי חריף (להלן גם: **המלחמה**).

דו"ח זה יתמקד בהיבטים האזרחיים של המלחמה בתוך גבולות מדינת ישראל מנקודת מבטם של ארגוני החברה האזרחית בישראל בראי יעדי האו"ם לפיתוח בר-קיימא.
קצרה יריעתו של דו"ח זה מלסקר את כלל ההיבטים המקומיים, האזוריים והגלובליים של המלחמה והוא גם אינו מתיימר למפות את כל ההיבטים האזרחיים של המלחמה בתוך גבולות ישראל. קצרה יריעתו של הדו"ח גם מלהביא ולבטא את את עומק המשבר, האסון והטראומה אותם חוו ועדיין חווים האזרחים והאזרחיות בישראל בעקבות מתקפת ה-7 באוקטובר ואת עומק האסון, הטרגדיה והמשבר ההומניטרי אותם חווים עדיין תושבי ותושבות עזה.

כאמור, הדו"ח יתמקד בהיבטים האזרחיים של המלחמה בראי יעדי האו"ם לפיתוח בר-קיימא (SDGs) בתוך גבולות ישראל ויתמקד ביעדים של שוויון מגדרי (יעד 5), עוני ובטחון תזונתי (יעדים 1 ו-2) ושותפויות (יעד 17) מנקודת מבטם של ארגוני החברה האזרחית בישראל. ההתמקדות בסקירת יעדים אלו נובעת מתחומי המומחיות שיש לארגונים המובילים את הדו"ח ועבודתם רבת השנים בהגנה על אוכלוסיות מוחלשות שנשארות מאחור.

1. UN News, 29.2.24

ב. מטרת הדו"ח ומתודולוגיה

הדו"ח הנוכחי הוא חלק מפרויקט במימון האיחוד האירופי אותו מובילים שלושה ארגוני חברה אזרחית: עמותת איתך معك - משפטניות למען צדק חברתי, מרכז השל לקיימות ושתיל (להלן: **הארגונים המובילים**) ומטרתו היא בניית שיתופי פעולה בין-מגזריים לקידום יעדי האו"ם לפיתוח בר-קיימא (SDGs) (להלן גם: **אג'נדה 2030 ו/או היעדים**) בדגש על היעדים שלשוויון מגדרי, אקלים, עוני, בריאות ושותפויות, לקידום השפעה מוגברת על המדיניות הלאומית והמקומית בישראל. שלושת הארגונים המובילים מרכזים קואליציית ארגוני חברה אזרחית ליישום אג'נדה 2030 בישראל, אשר כוללת למעלה מ- 70 ארגונים העוסקים בתחומים שונים, במטרה להטמיע את התוכן והשפה של היעדים לתוך פעילותם ובתוך כך להשפיע על מדיניות ממשלתית (להלן: **הקואליציה**).

במאי 2019 הגישו חברי הקואליציה לממשלה נייר עמדה אשר צורף כנספח לדו"ח שהגישה ממשלת ישראל לאו"ם.[2] נייר העמדה - אשר נכתב במסגרת דיון משותף של הארגונים החברים בקואליציה, תוך לימוד והשוואה לקואליציות דומות ברחבי העולם - ביקש להניח אבן יסוד ליישום אג'נדה 2030 בישראל מנקודת מבטה של החברה האזרחית, ובכלל זה הצגת המנגנונים ההכרחיים לצורך הטמעת היעדים בישראל. בשנת 2022 הפיקו הארגונים המובילים מסמך הסוקר את המנגנונים המאפשרים, מעודדים ומקדמים מעורבות של ארגוני חברה אזרחית ביישום היעדים ובהליכי מדיניות וקבלת החלטות, תוך התבססות על סקירה משווה לפרקטיקות טובות במדינות החברות ב OECD.[3]

מטרת הדו"ח הנוכחי היא לבחון את תפקודה של מדינת ישראל ורשויותיה במהלך המלחמה ולאחריה בראי יעדי האו"ם לפיתוח בר-קיימא, תוך השוואה לתפקוד המדינה במשברים קודמים, כגון משבר הקורונה. הדו"ח יתמקד בפעילותם של ארגוני חברה אזרחית בישראל וינתח את הפערים בין הצרכים האזרחיים שעלו מהשטח בזמן המלחמה לבין תפקוד המדינה בעת הזו, ובכלל זאת: משרדי הממשלה, והמגזר הציבורי. הדו"ח יכלול גם המלצות פעולה לקידום היעדים בתקופת המשבר והיציאה ממנו. זאת ועוד, הדו"ח יתייחס במיוחד לאוכלוסיות מוחלשות שנפגעו ו'נותרו מאחור'. הדו"ח נשען על דו"חות, פניות למשרדי ממשלה ומסמכים רשמיים, אשר ארגוני החברה האזרחית בישראל הפיקו בעקבות המלחמה, כמו גם על עדויות שנאספו בחודשים הראשונים של 2024, מנשים יהודיות מהנגב המערבי ומנשים ערביות בדואיות מכפרים משוללי הכרה בנגב.[4]

2. נייר עמדה של קואליציית ארגונים ליישום אגנ'דה 2030 בישראל, 2019
3. שירין בטשון ומאירה הנסון, "מנגנונים למעורבות ארגוני חברה אזרחית ביישום יעדי פיתוח בר קיימא עבודה משווה על המצב בישראל ובמדינות אחרות", איתך מעכי, מנהיגות אזרחית ומרכז השל, 2022
4. תודה לד"ר יעלה רענן ולעו"ד ריהאם נסרה על ביצוע הראיונות ואיסוף העדויות עליהן נשען דו"ח זה.

מלאכת איסוף החומרים נשענה על שאלון שנשלח בתפוצה רחבה לארגוני חברה אזרחית כחודשיים לאחר תחילת המלחמה, בדצמבר 2023. בשאלון נתבקשו ארגוני החברה האזרחית להתייחס לתפקוד רשויות המדינה עם ולאחר פרוץ המלחמה במתן סיוע ואספקת שירותים בסיסיים לתושבי המדינה, וכן להצביע על אוכלוסיות שנשארו מאחור בכל הנוגע למענים אזרחיים שהמדינה העניקה ומעניקה. את השאלון מילאו למעלה מ-12 ארגוני חברה אזרחית שעוסקים בקידום זכויות של אוכלוסיות מגוונות, כולל א.נשים שחיים בעוני, זכויות נשים, זכויות פליטים וחסרי מעמד ועוד.

בנוסף, ב-9.1.24 קיימו הארגונים המובילים מפגש מקוון בנושא "החברה האזרחית בזמן חירום ויישום יעדי האו"ם לפיתוח בר קיימא (SDGs)", לצורך הצגת התייחסויות לקראת כתיבת הדו"ח. במפגש השתתפו 30 נציגי ונציגות ארגוני חברה אזרחית שהוזמנו לקחת חלק פעיל ולהציג את התייחסותם למצב החירום לגבי תפקוד המדינה בשעת המשבר וכן להצביע על סוגיות ואוכלוסיות שלא זכו להתייחסות מצד המדינה.

ג. רקע אודות יעדי האו"ם לפיתוח בר-קיימא

ב-25 בספטמבר 2015 אימצה העצרת הכללית של האו"ם, בהשתתפות למעלה מ-80 מנהיגים ומנהיגות מכל רחבי העולם, 17 יעדים אותם יש לאמץ על מנת להוביל להתפתחות עולמית בת קיימא עד לשנת 2030. לכל יעד מפורטות מטרות קונקרטיות כך שכלל היעדים מכילים 169 מטרות אותן יש להגשים על-מנת להוביל ליישום מלא של היעדים. ב-1 בינואר 2016 נכנסה רשימת היעדים לתוקף וכל המדינות החברות באו"ם נדרשות לדווח כיצד הן מקדמות את יישום היעדים הללו. כמו כן, ב-6 ביולי 2017 אימצה האסיפה הכללית של האו"ם את מסגרת המדדים הכוללת 247 מדדים.[5]

רשימת היעדים:

5. יעדים, מטרות ומדדים, אתר האו"ם

ביולי 2019 אישרה ממשלת ישראל החלטה להטמעת יעדי האו"ם לפיתוח בר-קיימא בתוכניות אסטרטגיות שלה, לרבות קביעת מדדים הנוגעים לתחומי הפעולה של כל משרד.[6] החל ממרץ 2022 מפרסמת הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה מידע על עמידת המדינה בכל אחד מהיעדים, על סמך המדדים שאומצו בידי האו"ם. לפי פרסומי הלשכה כאמור, ניתן לראות שעוד לפני אוקטובר 2023 מדינת ישראל היתה רחוקה מעמידה ביעדים של מיגור עוני וקידום שוויון מגדרי. כך, לפי הודעה לתקשורת שהוציאה הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה בשנת 2022, היעדים אשר המדינה קרובה להשגתם הם: 'בריאות', 'חינוך', תעסוקה', 'מי שתייה' ו'שפכים', בעוד שהיעדים: 'שוויון מגדרי', 'עוני', ו'אנרגיה מתחדשת' הם יעדים שהמדינה רחוקה מהשגתם.[7]

כמו כן, בהודעה לעיתונות מאוגוסט 2023 פרסמה הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה כי היעד העוסק בקידום שוויון מגדרי (יעד 5), לא הושג בשל אפליה נגד נשים, אחוז נמוך של הנשים המכהנות בבית המחוקקים הלאומי (הכנסת), ולנוכח פער מגדרי בשיעור נשים בתפקידי ניהול.[8]

אחת מנקודות החוזק של היעדים מצויה בחיבור בין היעדים השונים, ובעקרון לפיו השגת מטרות מסוימות חיונית על מנת להשיג מטרות אחרות. ניתוח מקרוב של היעדים מצביע על כך שהיעדים שזורים אלה באלה ולכן על מנת לממשם עד לשנת 2030 יש להתמקד במרחבים המשותפים ביניהם. דבר זה מחייב אימוץ ראיה הוליסטית ומערכתית המחברת בין תהליכים שונים, זאת בצד אימוץ של גישת ההצטלבויות (Intersectional Approach), המכירה בכך שאנשים הם בעלי זהויות שונות, צרכים וסדרי עדיפויות שונים, וכן בעלי יכולות משתנות לאורך זמן, באופן המשפיע על חוסנם ויכולתם להתמודד עם סיטואציות ומפגעים שונים.

על הצורך בפתרונות משולבים לקידום היעדים ציין האו"ם כי:
"פיתוח בר-קיימא מכיר בכך שמיגור העוני על כל צורותיו וממדיו, מאבק באי-שוויון במדינות ובין המדינות, שמירה על כדור הארץ, יצירת צמיחה כלכלית מתמשכת, כוללת ובת-קיימא, וטיפוח הכללה חברתית קשורים אלה לאלה ותלויים זה בזה".[9]

כפועל יוצא מכך, הפעולות שנוקטת המדינה לעמידה ביעדי האו"ם לפיתוח בר-קיימא לרבות ובמיוחד בעתות משבר וחירום, חייבות להתבסס על ראייה רב-ממדית ורב-מערכתית ועל חיבור ליעדים אחרים.
עקרון מנחה נוסף שעומד בבסיס היעדים הוא העקרון של "לא להשאיר אף אחד מאחור" המחייב מדינות לבחון מי הן האוכלוסיות שהכי נפגעות בבואם לשרטט מדיניות, בעתות שגרה ובעתות משבר.

6. הודעה על החלטת הממשלה להטמיע מדדי פיתוח בר-קיימא עולמיים בתוכניותיה (2019), המשרד להגנת הסביבה
7. יעדים לפיתוח בר-קיימא (SDGs) בישראל, הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, הודעה לתקשורת, מרץ 2022
8. הודעה לתקשורת, הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, אוגוסט 2023
9. האו"ם, אתר אג'נדה 2030

יעדי פיתוח בר-קיימא בזמן מלחמה

מצבים כגון מלחמה, אי-יציבות פוליטית וסכסוכים מתמשכים ואלימים משפיעים באופן ישיר על ההתקדמות להשגת היעדים ברמה הגלובלית, האזורית והמקומית. הסדר העולמי החדש אותו הציג האו"ם בדמות 17 היעדים ובו קרא לשיתופי פעולה בין מדינות, גופים בינלאומיים ומגזרים שונים, סופג מכה קשה בעתות מלחמה והתפרצות של סכסוכים אלימים. יעד מספר 16 - העוסק בשלום, צדק וחוזק המוסדות וקורא לקידום חברות שלוות לפיתוח בר-קיימא - הינו חלק אינטגרלי מהיעדים והפגיעה בו בעת מלחמה משפיעה גם על כל שאר היעדים. מלחמות משבשות את היציבות הפוליטית וגורמות להיחלשותם של המוסדות החיוניים לשמירה על שלטון החוק והבטחת הצדק, דבר המקשה על פתרון מחלוקות ארוכות טווח ומקשה על עשיית דין וחשבון עם האחראים להפרות של זכויות אדם והפרות של החוק הבינלאומי. טיפול בנושאים אלה הינו חיוני לביסוס שלום, צדק ומוסדות חזקים, ובסופו של דבר סכסוכים אלימים מקשים על שיפור הרווחה והביטחון של אוכלוסיות.[10]

SDG 17 עוסק ביסודו בטיפוח שיתוף פעולה בינלאומי בין מדינות ובין מגזרים במטרה להתמודד עם אתגרים גלובליים ולקדם פיתוח בר-קיימא, אולם סכסוכים מתמשכים גורמים למתיחות פוליטית וגם טומנים בחובם סיכון של השלכות גלובליות רחבות יותר והשפעה על היציבות והביטחון העולמיים, ובכך מקשים על יצירת שיתופי פעולה ועל המשך קיומם. לפיכך, פתרון סכסוכים הינו חיוני לא רק עבור הצדדים המעורבים בסכסוך, אלא גם להבטחת השלום והיציבות של העולם בכללותו.

מלחמות משנות את נתיב הקיימות בעולם .המלחמה בין רוסיה לאוקראינה הדגימה כיצד למדיניות המקומית ולהחלטות של אנשים בשלטון יש השפעה עצומה על השגת יעדי SDG. כך, דו"ח שהכינו ארגוני חברה אזרחית ברוסיה העוסק בהשגת יעדי האו"ם לפיתוח בר קיימא, הראה שאמנם רוסיה התחייבה ליעדים ואף הגישה דו"ח וולונטרי לאו"ם בשנת 2020, אולם עוד לפני הפלישה לאוקראינה היה ברור שאינטרס המדינה ביעדים היה עניין פורמלי בלבד.[11]

זאת ועוד, במרץ 2022 ובעקבות המתקפה והפלישה הצבאית של רוסיה לאוקראינה, פרסמה קבוצת ההיגוי של SDG אירופה (קואליציה של ארגוני חברה אזרחית באירופה) הצהרה הקוראת לאיחוד האירופי ולמדינות אירופה להבטיח את מצבו של העולם כפי שהוא מתואר ביעדי האו"ם לפיתוח בר קיימא ואג'נדה 2030, ולהיאבק במשברים ובקונפליקטים באמצעות קידום מדיניות מתקדמת, לא כזו שמשמרת דרכי חשיבה ישנות.[12] ההצהרה מתייחסת להשפעה הרעה שיש למלחמות על קידום הערכים העומדים בבסיס היעדים, בכך שהיא גורמת להוצאות צבאיות מוגברות, עלייה במחירי אנרגיה ומזון והחמרה של עוני ואי-יציבות כלכלית.

10. Goal 16: Promote just, peaceful and inclusive societies, UN
11. SDGS as a common good: how wars and aggression change the path of sustainability in the world, SDG Watch Europe.
12. SDG Watch Europe steering group statement on war and conflicts, SDG Watch Europe, March 2022.

"המלחמה באוקראינה, הפלת ממשלת אפגניסטן על ידי הטליבאן, המלחמות והעימותים המתמשכים בסוריה, תימן, אתיופיה, מיאנמר ותסיסה אזרחית באזורים רבים אחרים, השפעות מגיפת הקורונה עם יותר משישה מיליון הרוגים ברחבי העולם, היעדר צדק אמיתי בחלוקת חיסונים, המספר העולה של אנשים החיים ברעב ובעוני, משבר האקלים הגובר, המגוון הביולוגי המתדלדל ומשברי המשאבים - כולם מאיימים באופן קולקטיבי ואינדיבידואלי על השלום האוניברסלי, החופש מעריצות ומעוני ועל עולם בטוח ובריא".[13]

הקשר בין פיתוח לשלום

מומחים בינלאומיים מצביעים על כך שסכסוך מזוין הוא אולי המעכב הגדול ביותר של פיתוח כלכלי, שכן הוא גורם לרגרסיה בהתפתחות. בשני העשורים האחרונים, ארגונים בינלאומיים כמו האו"ם והבנק העולמי הכירו בכך שצמצום סכסוכים מזוינים ואלימים יגדיל באופן משמעותי את הסיכויים לתנועה חיובית בפיתוח הכלכלי ויש כאלה הקוראים לאו"ם לפתח אסטרטגיה כוללת להפחתת כל מעשי האלימות, בין היתר על ידי פיתוח כלים להגברת המחויבות והמעורבות הדיפלומטית של האו"ם וגופים בינלאומיים.

"מבחינה אמפירית, אם כן, אין ספק שכדי לנצח במלחמה בעוני, הקהילה הבינלאומית צריכה לנצח במלחמה על מלחמות".[14]

אמנם ה-SDGs כבר ספגו ביקורת מצד מספר גורמים על היותם שאפתניים מדי, אבל זו בדיוק המטרה שלהם: להגדיר שאיפות ולאתגר את העולם להשיג את מה שרבים חושבים כי לא ניתן להשיגו. לא רק שהיעדים צריכים לעזור ולכוון את כל מערכת האומות המאוחדות לעבר היעד של הפחתת האלימות, אלא שהם גם מבטיחים לרכז את האנרגיה, המומחיות והמשאבים של מדינות למען השגת יעד זה.[15]

זאת ועוד, מלחמות, קונפליקטים ומצבים משבריים משפיעים לרעה במיוחד על נשים וילדים, שכן הם מגבירים את אי-השוויון, מחמירים מצבים של עוני ורעב, ואף עלולים להגדיל את הסיכון למקרים של אלימות (לרבות אלימות מינית) ולהתדרדרות בבריאותן הנפשית של נשים.[16]

השלכותיה ההרסניות של המלחמה שפרצה ב-7 באוקטובר בתוך גבולות ישראל ולאחר מכן ברצועת עזה קשות לתיאור ואף להערכה מלאה בשלב זה. יחד עם זאת, ברור בשלב זה כי השלכותיה של המלחמה המתבטאות בהחמרה של עוני, רעב ואי בטחון תזונתי, כמו גם ההשפעה ההרסנית על ביטחונם האישי, על חייהם ובריאותם של מיליוני אנשים שחיים משני צידי הגבול - משפיעים על היציבות האזורית והעולמית הפוליטית כמו גם על היציבות הכלכלית. במצב דברים זה, יעדי האו"ם לפיתוח בר-קיימא המציעים מסגרת ערכית לעולם טוב יותר, הוגן יותר ומחובר יותר, עומדים בפני סכנה אמיתית.

13. שם, הע"ש 13

14. Alex J. Bellamy, The 2030 Agenda Reducing All Forms of Violence, UN Chronicle, 2015.

15. שם, הע"ש 15

16. Jemimah Njuki and Carla Kraft, How conflict drives hunger for women and girls, SDG Action, Marc 2024.

אם ערב המלחמה, מצבם בישראל של היעדים בהם עוסק דו"ח זה לא היה מזהיר וכפי שתיארנו לעיל יעדים רבים - בדגש על שוויון מגדרי ועוני - היו עדיין רחוקים מהשגה, הרי שכעת, עם המלחמה, המצב אף חמור יותר. ישראל הייתה אמורה להגיש את הדו"ח הוולונטרי שלה לאו"ם אודות התקדמות היעדים בשנת 2024, אלא שנראה שגם מועד זה נדחה למועד לא ידוע.

ד. ההיבטים האזרחיים של המלחמה

לאחר פרוץ המלחמה החלו להגיע עדויות רבות על מחדלים וכשלים שהובילו למתקפה ב-7 באוקטובר, כמו גם על מחדלים חמורים בתגובה של רשויות המדינה למתקפה, מחדלים שהתבטאו בין היתר בתגובה איטית מאוד למאמצי הצלה של תושבים שהיו נתונים בלב המתקפה הנפשעת בדרום הארץ. כך למשל, תחקיר של עיתון הארץ העלה כי חלפו 7 שעות תמימות עד שנשלחו כוחות בטחון והצלה לקיבוץ ניר עוז, אשר תושביו ספגו מכה קשה וכואבת שהתבטאה בשריפת בתים, חטיפה ורצח של תושבי הקיבוץ, לרבות ילדים חסרי ישע.[17]

לנוכח מחדלים אלה, קריאות להקמת ועדת חקירה ממלכתית נשמעות רבות מאנשי ציבור מובילים, ביניהם חברי כנסת, חברי אופוזיציה ואף ארגוני חברה אזרחית. הדרישה להקמת ועדת חקירה מתבקשת בשם עקרון השקיפות והפומביות ולשם השבת האמון הציבורי, כפי שנעשה במלחמות קודמות, כגון ועדת אגרנט אחרי מלחמת יום כיפור, ועדת וינוגרד אחרי מלחמת לבנון השנייה, ועוד.[18]

סדרת סרטונים דוקומנטריים ששודרה בערוץ 'כאן 11' של תאגיד השידור הישראלי בעקבות המלחמה, מתארת כיצד אירועי ה-7 באוקטובר חשפו חלל ריק וחוסר תפקוד מצד המדינה, אותם מילאה התגייסות של החברה האזרחית ויוזמות התנדבות של אזרחים שהתבטאו בבישול ושינוע מזון, השתתפות בלוויות וניחום אבלים, משלוחי תרופות לקשישים ומוגבלי תנועה, ייעוץ משפטי ומיצוי זכויות, איתור דירות עבור מפונים, סיוע בתכנון השיקום הפיזי של ישובים שנפגעו, איתור נעדרים ועוד. יוזמות החברה האזרחית והאזרחים התבטאו בשלל פעילויות, בהן הקמת מערך מתנדבים בבתי החולים לתמיכה בצוותים הרפואיים ובבני משפחה, התגייסות של אנשי ונשות טיפול כדי לתת מענה לטראומה ולמצוקה הנפשית של התושבים המפונים, סיוע לתושבים הבדואים בנגב המתגוררים בכפרים משוללי הכרה אשר נעדרים מיגון ושירותים בסיסיים, הקמת חדר חירום לריכוז מידע בזמן אמת וכיוון המחלצים במשימות הצלה מזירת האירוע במסיבת נובה, איסוף תרומות לתושבים שנשארו בבתיהם שבדרום, כגון בנתיבות ואופקים, ועוד.[19]

17. הדיווחים המאוחרים, הפיקוד ששכח: כך הופקר קיבוץ ניר עוז במשך שבע שעות, הארץ, 11.4.24.
18. שש אחרי המלחמה, התנועה לחופש המידע נאבקת על השקיפות בזמן מלחמת חרבות ברזל- פרויקט מיוחד, התנועה לחופש המידע
19. באין מדינה, יש אזרחים, כאן 11

היוזמות החברתיות והאזרחיות הרבות שקמו לאחר ה־7 באוקטובר החליפו שירותים רבים שבדרך כלל מצופה שהמדינה תעניק לאזרחיה כחלק מתפקידה, על פי החוזה החברתי שבבסיסו אחריות המדינה לדאוג לצרכיהם הבסיסיים של תושביה ואזרחיה, שכן לה יש המידע הדרוש לביצוע חובותיה כלפיהם:
"המידע שהמדינה אוספת, אוגרת, מנהלת ומעבדת אמור לאפשר את תפקודה: להעניק לנו שירותים בהתאם למאפיינים שונים (כמו גיל, הכנסה, מצב סוציו־אקונומי, מקום מגורים, צרכים מיוחדים); לתקשר עמנו; לגבות מאתנו מיסים והיטלים, גם כן בהתאם למאפיינים שונים; למפות את הצרכים והאתגרים השונים של האוכלוסייה לפי קריטריונים שונים (כולל ניתוח ושקלול מידע סטטיסטי על אודות פריטי המידע השונים); לאתר סיכונים והתנהגויות עברייניות".[20]

"ההסדרים בחקיקה ובפסיקה משרטטים יחד את החוזה החברתי בין המדינה לתושביה בכל הנוגע לניהול המידע האישי במדינה. בדומה לתיאורית האמנה החברתית, שמסבירה את ויתורם של בני אדם על חלק מחירויותיהם בַּרצון (ובצורך) לחיות במסגרת שלטונית פוליטית שדואגת לצרכיהם ומגנה עליהם, גם במסגרת "חוזה המידע", אזרחים מוותרים על אלמנטים מסוימים בפרטיותם ובשליטה הבלעדית שלהם במידע האישי שלהם, כדי לאפשר את פעולת המסגרת השלטונית. השלטון, מצידו, מצופה להשתמש במידע לטובת האוכלוסייה כדי להגשים את חובותיו כלפיה, ומכך נגזרות חובות נוספות (כמו אבטחת המידע וההגנה עליו)."[21]

דו"ח של מבקר המדינה, הבוחן את התנהלות רשויות המדינה במהלך החודש וחצי הראשונים למלחמה ונשען על 1,329 פניות שהוגשו למשרדו ולנציבות תלונות הציבור, מצביע על פערים וכשלים בטיפול בצרכים האזרחיים בתקופה זו, לרבות בנושאי מיגון, פעילות מוסדות חינוך, זכאות למענקים מיוחדים, טיפול במפונים, מענה לצרכים נפשיים ועוד.[22]
על פי דו"ח המבקר, בראש הרשימה של משרדי ממשלה ומוסדות מדינה שבעניינם פנו אזרחים למשרד המבקר ולנציבות תלונות הציבור, נמצאים פיקוד העורף, אחריו המוסד לביטוח לאומי, משרד העבודה, רשות המסים והמשרד לביטחון לאומי.
הדו"ח מצביע על כך שמאז קבלת החלטת הממשלה על פינוי אוכלוסייה מקווי העימות בדרום ובצפון, עלו מספר פערים בין אחריות המדינה לבין תפקודה בפועל, ואלה המשמעותיים מביניהם:

- **העדר גורם מתכלל מצד הממשלה בכל הנוגע לפינוי תושבים**
עלה מחסור בנציגות ממשלתית באתרי המפונים. במשך הזמן גברה נוכחותם של נציגי משרדי הממשלה, ובה בעת חסר היה גורם מנהל שירכז ויתאם בין משרדי הממשלה המצויים בשטח וכן בלט העדר חדר מצב שירכז את הנתונים אודות המפונים, דבר אשר גרם לפערי מידע בנוגע לצרכיהם ולטיפול בהם.

20. נועה דיאמונד, "באין מדינה, מתפזר המידע: על מחירי היעדרה של המדינה במתן שירותים מבוססי-מידע במלחמת "חרבות ברזל", שיח זכויות מינרבה, הבלוג של מרכז מינרבה לזכויות האדם, האוניברסיטה העברית, דצמבר 2023
21. שם, הע"ש 20 (מינרבה)
22. דו"ח מיוחד, תלונות הציבור בשבועות הראשונים של מלחמת "חרבות ברזל", מבקר המדינה נציבת תלונות הציבור, דצמבר 2023

- **עיכוב בתוכנית לסיוע כלכלי לציבור**

תושבי הדרום והצפון שפרנסתם במגזר העסקי, בהם עצמאים ובעלי חברות, סבלו לאחר פינויים מהיעדר הכנסות, ומנגד נשארו מחויבים להוצאות כגון תשלום שכר עובדים, תשלומים לספקים והחזר אשראי לבנקים. היעדרה של תכנית לסיוע כלכלי כבר בתחילת המלחמה, לצד פינוי התושבים מביתם, יצר מצב שבו מאות אלפי אזרחים הפכו לאוכלוסייה נזקקת. בנוסף לכל זה, נפגעי מלחמה מצאו עצמם מתמודדים עם בירוקרטיה מסורבלת כאשר נדרשו להוצאות רבות ללא כיסוי כלכלי.[23]

ה. ההיבטים האזרחיים של המלחמה בראי יעדי האו"ם- שוויון מגדרי, עוני, אי-בטחון תזונתי ושותפויות

יעד מספר 5:
השגת שוויון מגדרי והעצמת כל הנשים והנערות

שוויון מגדרי ובכלל זה העצמת נשים ונערות הוא אחד מ-17 יעדי פיתוח בר-קיימא הכולל 9 מטרות ומהווה חלק בלתי נפרד מכל מימד שלפיו נבחנים צמיחה, שגשוג ופיתוח כולל ובר קיימא.

נתונים עולמיים מראים כי למרות שקיימת ירידה במידת הפגיעה בנשים בתחומים מסוימים - כגון נישואי קטינות ומילת נשים - מטרות רבות עדיין רחוקות מהשגה ומחייבות פעולות דחופות ברמה עולמית ומדינתית, לרבות בכל הנוגע לפערי שכר מגדריים בעבודה, אפלייה בדיני משפחה, אלימות על רקע מגדרי, נטל הטיפול במשפחה ובילדים (הרובץ על כתפיהן של נשים), ייצוג נמוך של נשים במוקדי קבלת החלטות ועוד. גם בישראל נושאים אלה מהווים אתגר גדול ומאמצים רבים דרושים לקידום יעד מספר 5, אשר עדיין רחוק מהשגה.[24]

23. שם, הע"ש 22 (מבקר המדינה)
24. למ"ס 2023, הע"ש 7

יעד 5 : השגת שוויון מגדרי והעצמת כל הנשים והנערות[25]

רשימת מטרות:

5.1 לשים קץ לכל צורות האפליה נגד כל הנשים והנערות בכל מקום.

5.2 לשים סוף לכל צורות האלימות נגד נשים ונערות במרחב הציבורי והפרטי, כולל סחר, ניצול מיני וסוגי ניצול אחרים.

5.3 למגר את כל המנהגים המזיקים, כגון נישואי קטינות, נישואין בכפייה והטלת מום באברי מין של נשים ולנערות.

5.4 להעריך ולהכיר בטיפול המתבצע בלא שכר במסגרת המשפחתית-ביתית באמצעות מתן שירותים ציבוריים, תשתיות מדיניות, הגנה חברתית וקידום אחריות משותפת בתוך משק הבית והמשפחה באופן ראוי ברמה הלאומית.

5.5 להבטיח השתתפות מלאה ואפקטיבית של נשים ושוויון הזדמנויות למנהיגות בכל רמות קבלת ההחלטות בחיים הפוליטיים, הכלכליים והציבוריים.

5.6 להבטיח גישה אוניברסלית לבריאות המינית והפריון וזכויות הפוריות כפי שהוסכם בהתאם לתוכנית הפעולה של "הוועידה הבינלאומית לאוכלוסייה ופיתוח" ועל ידי פלטפורמת הפעולה של בייג'ין ומסמכי תוצאות ועידות הסקירה שלהם.

5 א. לבצע רפורמות ולתת לנשים זכויות שוות למשאבים הכלכליים, כמו גם גישה לבעלות ולשליטה על קרקעות וצורות אחרות של רכוש, שירותים פיננסיים, ירושה ומשאבים טבעיים, בהתאם לחוקים הלאומיים.

5 ב. לשפר את השימוש ב-"טכנולוגיה מאפשרת", בפרט טכנולוגיית מידע ותקשורת, כדי לקדם העצמת נשים.

5 ג. לאמץ ולחזק מדיניות סבירה וחקיקה הניתנת לאכיפה לקידום השוויון בין המינים ולהעצמת כל הנשים והנערות בכל הרמות.

משבר הקורונה השפיע מאוד על ההתקדמות להשגת יעד מספר 5 וגרם לנסיגה במספר מטרות וגם המלחמה ואירועי ה-7 באוקטובר השאירו את חותמם ביתר שאת על ציבור הנשים, כפי שנראה בפרק זה. אין מדובר בגורם מפתיע שכן ידוע כי משברים הומניטריים - בין אם הם נגרמים מסכסוכים, מלחמות או אסונות טבע- תמיד פוגעים בנשים, בנערות ובילדים הכי הרבה.[26]

25. יעד 5, אתר אג'נדה 2030
26. קרן האוכלוסין של האו"ם

להלן מקצת הפעולות שנקטו בתקופת המלחמה ארגוני חברה אזרחית העוסקים בשוויון מגדרי:

- **דרישה להקמת קבינט לטיפול בהיבטים האזרחיים של המלחמה**

שבוע לאחר מתקפת ה-7 באוקטובר, פנתה רשימה ארוכה של ארגוני חברה אזרחית לראש הממשלה, שר האוצר ושר הבינוי והשיכון בבקשה דחופה להקמת קבינט - ועדת שרים - לטיפול בכל ההיבטים האזרחיים של המלחמה. עוד דרשו, כי יזמין אליו את כל השרים ואנשי המקצוע הרלוונטיים לצורך ייעול מתן המענים לכלל האוכלוסיות, בדומה לקבינט הקורונה שהוקם עם פרוץ משבר הקורונה. בפנייה כאמור הצביעו הארגונים על כשלים ועיכובים במתן מענה לצורכי הנפגעים והנפגעות ממתקפת ה-7 באוקטובר בתחומים שונים ביניהם דיור ושיקום, ציוד למפונים, טיפול רפואי ונפשי, היבטי חינוך ורווחה ומענה לאוכלוסיות כגון נשים, קשישים, אנשים עם מוגבלות, חסרי מעמד ועוד. במכתב מזכירים הארגונים לגורמים הממשלתיים את חשיבותה של ההקפדה על ייצוג הולם של נשים בקבינט ובמוקדי קבלת החלטות.[27]

- **דרישה לייצוג נשים בתקשורת**

במכתב מיום ה-30.11.23, פנו ארגוני חברה אזרחית לעורכי חדשות בדרישה לשלב נשים עיתונאיות, מומחיות וכתבות בפאנלים חדשותיים ובפריים טיים, זאת לנוכח ייצוג דל של נשים בערוצי החדשות מתחילת המלחמה. במכתבם הדגישו הארגונים כי נשים צריכות לשבת בכל שולחן ולהשתתף בכל פאנל תקשורתי וכי במיוחד בעת מלחמה יש להימנע מהשתקת קולן של נשים.[28]

- **מיפוי אתגרים בתעסוקת נשים בתקופת המלחמה**

בחודשים הראשונים למלחמה ספג שוק התעסוקה מכה קשה לנוכח פינוי מאות אלפי תושבים ביישובי הדרום והצפון מבתיהם, סגירת מוסדות חינוך, מקומות עבודה שספגו נזקים ישירים ועקיפים ועוד. כל אלה פגעו ביכולתם של מעסיקים באזורים אלה לספק לעובדים תעסוקה.

בחודש הראשון למלחמה לא היה מתווה כלכלי/תעסוקתי ברור מצד הממשלה, ומעסיקים נדרשו לקבל החלטות קשות מבלי לדעת כיצד אלו עשויות להשפיע על המשך פעילותם, מה שיצר מציאות מרובת קשיים ואתגרים תעסוקתיים, שהשפיעו לרעה על עובדים רבים, בעיקר נשים.

עם תחילת המלחמה, עובדים ומעסיקים כאחד נשאו את עיניהם למשרד העבודה על מנת שייתן הנחיות לגבי זכויותיהם במהלך המלחמה, ועל מנת שינחה אותם כיצד לפעול. הממונה על יחסי עבודה במשרד העבודה קיימה מספר סמינרים מקוונים ופרסמה שאלות ותשובות באתר משרד העבודה לענות על שאלות ולספק מידע בנוגע להחלטות שהתקבלו לגבי שוק העבודה – אך מרבית התשובות היו בסגנון "יש להמתין ולראות מה תחליט הממשלה ואילו הסכמים ייחתמו להבטחת שכרם של העובדים הנעדרים" ובסופו של דבר, ההגנה שנתנה המדינה לעובדים שנאלצו להעדר מעבודתם בשל מצב החירום היתה חלקית ביותר.[29]

27. פנייה דחופה לראש הממשלה מטעם 32 ארגוני חברה אזרחית בבקשה להקמת קבינט עורף לטיוב מיידי של הטיפול האזרחי בהשלכות המלחמה, מיום 15.10.23
28. מכתב לעורך ראשי של חדשות 12 מטעם 27 ארגוני חברה אזרחית בנושא אי שוויון מגדרי באולפני החדשות, מיום 30.11.23
29. עו"ד אלעד כהנא, עו"ד דיאנה בארון, "מלחמה ואבטלה – היעדר מדיניות והשלכותיה על העובדים", קו לעובד, מאי 2024

מתחילת אוקטובר 2023 הוצאו לחל"ת 42,400 אנשים, מתוכם 59% הם נשים.[30] בעוד שגברים המגויסים למילואים או מוכרים כעובדים חיוניים מוגנים מפני פיטורים ומקבלים את שכרם (דמי מילואים), הרי שנשים עובדות נאלצו לא רק להישאר מאחור ולטפל בילדים, אלא אף עמדו בפני סכנה ממשית של הוצאה לחל"ת או פיטורים. עובדות שהמעסיק שלהן לא הסכים להוציאן לחל"ת (ולא תמיד מסיבות מוצדקות או תמות לב) ויצאו לחל"ת מיוזמתן, לא היו זכאיות לדמי אבטלה.

זאת ועוד, עובדות שעתיות רבות בענפים שבהם השכר נמוך- כגון: ניקיון, שמירה ואבטחה, טיפול בגני ילדים וחינוך בלתי פורמאלי, בניין, מסעדות, חנויות ומסחר, פס ייצור במפעלים- לא הוצאו לחל"ת, אך גם לא קיבלו משמרות ולכן לא היתה להן הכנסה בתקופה הראשונה שאחרי המלחמה. מדובר בעובדות שחלקן מהחברה הערבית, אינן מאוגדות ופגיעות מאוד בשוק התעסוקה ולכן הן היו הראשונות להיפגע ממצב תעסוקתי זה.

כמו כן, מתווה הסיוע הכלכלי שהמדינה אישרה בחודש נובמבר 2023 לא אפשר לעובדות זכאיות להגיש תביעה לקבלת פיצוי על שכר אבוד באופן ישיר אלא רק באמצעות מקום העבודה, דבר שיצר קושי רב עבור עובדות אלה והותיר אותן תלויות במעסיק.[31]

כך, בנוסף לאתגרים התעסוקתיים שלעיל ונוכח עליה משמעותית ומטרידה בהיקף ההסתה והאלימות כלפיהן בתקופת המלחמה, נשים ערביות חוו פגיעה נוספת בתחושת המוגנות והביטחון במקום העבודה וביכולתן לבטא את עצמן, דבר שהשפיע רבות על חוסנן הנפשי.[32]

- **דרישות לצמצום תפוצת כלי נשק במרחב הציבורי**

שמונה ימים לאחר מתקפת ה-7 באוקטובר, ביום 15.10.24, אושרו בוועדה לביטחון לאומי תקנות כלי הירייה (תנאי סף ותבחינים לקבלת רישיון פרטי לכלי ירייה והוראות נוספות), תשפ"ד-2023, שמרחיבות באופן דרמטי את מעגל הזכאים לשאת נשק.

בעקבות המלחמה ואובדן תחושת הבטחון האישית, הגישו אזרחים רבים בקשה לרישיון לנשיאת נשק ובשנת 2023 (מאז אוקטובר למעשה) הוגשו 252,000 בקשות לנשיאת כלי נשק, מספר דומה לכמות הבקשות שהוגשו במהלך 20 השנים האחרונות במצטבר. למעשה, מאז תחילת המלחמה המשרד לביטחון לאומי מוביל ומעודד התחמשות כפולה: הקמת כיתות כוננות בכל רחבי הארץ בד בבד עם הנמכת הרף לקבלת רישיון לנשיקת נשק אישי. מדובר במדיניות שהשר לביטחון לאומי רצה להעביר עוד לפני המלחמה, אולם לאחר המלחמה הסכר נפרץ ומדיניות החימוש צברה תאוצה.[33] יש לציין כי בעוד שלגבי הקמת כיתות

30. ניוזלטר של עמותת איתך מעכי- משפטניות למען צדק חברתי
31. קולות נסתרים - השלכות מלחמת 7.10.23 על תעסוקת נשים: אתגרים, כשלים ומענים מוצעים איתך מעכי משפטניות למען צדק חברתי (מאי 2024)
32. שם, הע"ש (אתגרים תעסוקתיים)
33. מרב ארלוזורוב, "ישראל מתחמשת בנשק אישי בהיקף חסר תקדים – בלי לעצור לשאול שאלות", דה מרקר, 23.10.23

כוננות הדעות בין גורמים מקצועיים במדינה חלוקות באשר לתועלת מהמהלך, הרי שלגבי הסכנות שבחלוקת נשק אישי ישנה כמעט תמימות דעים, שכן נשק בידיים פרטיות עלול לגרום לעלייה באלימות במשפחה, במקרי התאבדויות, גניבות של כלי נשק שעלולים להגיע לארגוני פשע, ואף תאונות של ירי בשוגג.

במכתב מיום 12.11.23 פנו מספר ארגוני חברה אזרחית למנהל אגף כלי יריה במשרד לביטחון לאומי והתריעו מפני הסיכונים הגלומים בהרחבת תפוצת הנשק במרחב הציבורי וקראו לקבוע תהליך של בדיקות מקדימות מול משרד הרווחה והביטוח לאומי בטרם מתן הרישיון. דרישתם של הארגונים כאמור נשענת על ועדת רונן (הוועדה לבדיקת הליך קבלת רישיון לכלי יריה), אשר כבר בשנת 2019 מתחה ביקורת קשה על העדר שיתוף פעולה בין משרד הרווחה לאגף רישוי כלי יריה וקבעה שמדובר בכשל מתמשך שכן למשרד הרווחה מידע קריטי וחשוב אודות מידת מסוכנותם של מבקשי רישיון לנשיאת נשק ומי שמחזיקים ברישיון כזה.[34]

במכתב מיום 21.11.23 פנה מנכ"ל משרד הרווחה למנכ"ל המשרד לביטחון לאומי בבקשה להקים צוות בין-משרדי לצורך קביעת נהלים וגיבוש מנגנון להעברת מידע בנוגע לבעלי רישיון ומבקשי רישיון המהווים סיכון לסביבתם ובני משפחתם. במכתבו ציין המנכ"ל כי ישנן הערכות כי עם התמשכות המלחמה תהיה עלייה במקרי אלימות במשפחה בשל החרפה במצוקות נפשיות, כלכליות וזוגיות, וכי הימצאותם של כלי נשק בבתים עלולה לגרום לירידה בדיווח למשטרה לגבי מקרי האלימות, וזאת מחשש לחיים.

במכתב נוסף מיום 5.12.23 ולקראת דיון בוועדה לביקורת המדינה בכנסת, פנו שוב מספר ארגוני נשים לשר הרווחה והבטחון החברתי בבקשה לתקון את החוק ולחייב את המשרד לביטחון לאומי לקבל חוות דעת של משרד הרווחה, במקביל לחוות דעת משרד הבריאות והמשטרה, וזאת לפני מתן האישור לנשיאת נשק.[35]

זאת ועוד, במכתב מיום 5.2.24 פנו מספר ארגונים ארציים ומקומיים לראש עיריית חיפה, למועצת העיר וכן למועמדים לראשות העיר בבקשה לפקח ברמה מקומית על חלוקת נשק וזאת למניעת הפרת המאזן העדין של חיים משותפים בעיר וכן לצורך ההגנה על נשים נפגעות אלימות במשפחה.[36]

34. מכתב למנהל אגף כלי יריה במשרד לבטחון לאומי מטעם ארגון איתך מעכי והאגודה לזכויות האזרח בבקשה להקשחת התנאים המקדימים לקבלת רישוי נשק פרטי, מיום 12.11.23
35. מכתב לשר הרווחה והבטחון החברתי מטעם מטעם ארגון איתך מעכי, האגודה לזכויות האזרח, האקדח על שולחן המטבח וארגונים נוספים, בבקשה למעורבת משרד הרווחה בהליך רישוי כלי יריה ופיקוח על החזקתם, מיום 5.12.23
36. מכתב לראש עיריית חיפה, מועצת העיר והמועמדים מטעם 10 ארגוני חברה אזרחית בנושא ניטור כלי נשק אישיים, כלי נשק ארוכים וכיתות כוננות בחיפה, מיום 5.2.24

אוכלוסיות הנשים שנפגעו כתוצאה מהמלחמה

- **נשים המתגוררות ביישובי הנגב המערבי**

תושבי הנגב המערבי ספגו את המכה הקשה ביותר במתקפת ה-7 באוקטובר. הם חוו על בשרם את ההתקפות ומעשי הטבח שבוצעו בתושבים בעוטף, איבדו יקירים וחברים, ראו במו עיניהם מעשי רצח וזוועות שקשה לתאר ונותרו בטראומה קשה מאוד. שעות לתוך המתקפה הם עדיין חיכו לכוחות עזרה וחילוץ תוך שהיו נצורים בבתיהם, וחלקם אף פנו לכלי התקשורת בזעקה לעזרה.[37]
טראומת הפגיעה, חוסר האונים ותחושת ההפקרה מצד המדינה, בשילוב חוויית העקירה מהבית ומכל מה שהכירו, השפיעה עד מאוד על כולם: גברים, נשים, ילדים וקשישים.

נשים תושבות יישובי עוטף עזה שרואיינו לצורך כתיבת הדו"ח סיפרו על **שגרה רעועה** ועל חיים בצל התקפות כדבר שבשגרה עוד לפני מתקפת ה-7 באוקטובר, ועל החמרה חסרת תקדים בימים של המתקפה ואחריה.

"הזמנים מתחברים – לפני ואחרי ה 7/10. יש פה משהו שקשה לי להגיד אותו, גם לפני הרגשתי שאנחנו משלמים מחיר נורא" (מתוך עדותה של ח')

"מבצעים זה בדיחה. זה לא מבצעים, זה מלחמה. "מבצע" זה כשאת הולכת לחנות לקנות משהו בהנחה... כמו ש"טפטופים" זה לא טילים. טפטופים זה גשם. השימוש במילים האלה... זה זלזול באנשים שנמצאים במקום" (מתוך עדותה של א')

הנשים המרואיינות מעידות על **דאגה אינסופית לילדיהן** וניכר מדבריהן שהן מרגישות **אחריות גדולה על החוסן הנפשי של משפחותיהן** עוד לפני המלחמה:

"האתגר הגדול ביותר – בתקופה שלפני ה 7/10 – היה לשמור את הילדים – שלא יפגעו נפשית מהקטע הזה. להמשיך לתפקד. לוודא שכולם בריאים. אני צריכה שהמשפחה שלי תהיה בסדר" (מתוך עדותה של א')

"רק כשהפכתי לאמא הרגשתי את הדחיפות של לצאת מהאזור בזמן מבצע, כשהמצב חם. הבנתי שיש לי אחריות על יותר מהחיים שלי עצמי. יש לי אחריות על אחרים, שהם חסרי ישע. הם לא יכולים לעזור לעצמם, לרוץ לממ"ד, ואני צריכה להרחיק מהאזור. זה שאני כל כך רגילה לזה – זה אבסורד. "צבע אדום" זה לא סאונד שילדים צריכים לגדול איתו ברקע... גם בשביל הילדים – לחוות אותי כשאני במצב של סטרס, משפיע עליהם לא טוב" (מתוך עדותה של ג')

נשים העידו כי אמנם היו רגילות לשגרה הרעועה עוד לפני המלחמה, אך הן **לעולם לא דמיינו שיכולה להיות מתקפה בקנה המידה של ה-7 באוקטובר**

37. 7 באוקטובר: היום שבו הכל קרס, פרויקט מיוחד של עיתון הארץ

"חבל שלם של יישובים נמצא תחת מתקפת טילים אחת לכמה חודשים – זה בסדר גמור. כל התושבים, ובוודאי הורים לילדים – אם היינו מדמיינים שקטסטרופה כזו תתרחש, לא היינו חיים עם זה. כלומר, גם אנחנו הסכמנו לחיות עם טילים. הייתה הסכמה לאומית. איזה שהוא נרמול שחיים ככה" (מתוך עדותה של מ')

עדויות הנשים מצביעות על **התערערות משמעותית של תחושת הבטחון וטראומה קשה שמלווה אותן מאז מתקפת ה-7 באוקטובר**:

"אני עדיין מדממת מה 7/10. ואין שום תחושת ביטחון או אופק ולכן המצב מדאיג. וגם המצב האישי רגיש מאוד – אובדנים וכו'" (מתוך עדותה של ד')

"מאז ה 7/10 – זה... אז מה אם יש לי מיגונית? אז מה אם יש לי ממ"ד? זה הקושי – יש רגעים שאפילו בים המלח אני מרגישה לא בטוחה, כי אני מרגישה שיכולים להגיע אליי לכל מקום... יכולים פתאום להפתיע אותי פה על הטיילת... זה כל הזמן להרגיש בחוסר ביטחון. זו הרגשה כמעט תמידית של חוסר אונים. זה לא מקום שאנחנו רגילים להיות בו" (מתוך עדותה של מ')

ולמרות כל האמור, חלקן מהנשים המרואיינות השתתפו בפעילויות התנדבותיות, בין אם בתוך קהילתן ובין כדי לעזור לקהילות מוחלשות יותר וניכר כי חלקן תופסות את עצמן **כאחראיות על החוסן הנפשי של משפחותיהן וילדיהן**:

"קהילות הנשים הן אלה ששמו להן למטרה להגן על קהילות הילדים. הדבר שהכי הטריד אותי זה הילדים – לאיזו מציאות של לחימה מתמשכת הם גדלים. שלמרבה הצער הופכת להיות 'נורמטיבית'" (מתוך עדותה של ב')

עדויותיהן של הנשים המרואיינות עוסקות במציאות החדשה של **עקירה מהבית** בעקבות הפינוי. הן משתפות בקשיים המתעוררים:

"הקושי העיקרי של המצאות במלון – זה לא בית. לא שלך. את לא יכולה לבשל. אפילו לצאת לעשן ולנשום אוויר אי אפשר. לבכות בשקט ובפרטיות. ארבע נפשות בחדר אחד. תחושת הפרטיות נגזלת ממך. גם בחדר הפרטי, שאתה חולק עם כל המשפחה, וגם במסדרונות ובמעליות – אין פינה שהיא שלך. כדי להתמודד – בעיקר הטבעתי את עצמי בעבודה" (מתוך עדותה של ג')
"מאז ה-7/10 הייתי 3 חודשים בים המלח .....אבל כל הזמן הרגשתי שמלון זה לא הפיתרון הנכון לאורך זמן לסיטואציה המשפחתית שלי. איבדתי לגמרי את הפרטיות שלי. לא היה לי טיפה אוויר" (מתוך עדותה של ח')

כנשאלו על תפקוד המדינה בעת המתקפה והמלחמה, הנשים המרואיינות העידו על **העדרה של הגנה מצד המדינה, על תחושה של בלאגן ואף הפקרות**:

"לא היה מענה מהמדינה באופן אישי.... אני לא הרגשתי שהיה איזשהו תפקוד או סיוע – הכל היה בלאגן, לא פנו אלינו. קיבלנו מענקים של פינוי, אבל גם זה לקח זמן, וזה לא עוזר לתחושת האובדן.....
גם מבחינת מציאת תעסוקה חדשה – המדינה לא שם. גם מבחינת ההליכים והטפסים שצריך למלא. גם לא ברור. שולחים טפסים, וזהו. מישהו צריך לעזור לי להתמודד עם הביורוקרטיה, ואף אחד מהמדינה לא עזרה, המשפחה עזרה" (מתוך עדותה של ג')

"לא פגשתי מענה מטעם המדינה. מרע נהיה יותר רע.
יש פשלה בכל המהלך, גם ההפקרות באותו היום, שזה המשך מכל הבלאגן שהיה קודם..... כל אחד היה לבד. כשיצאו מהמושב, אפילו כסף לא היה. וזה עד עכשיו.
יש חוסר וודאות. לא רוצים לחזור. פוחדים להישאר לילה. אומרים להם לחזור, אבל אף אחד לא חותם על הביטחון" (מתוך עדותה של ש')

- **נשים בדואיות המתגוררות בכפרים משוללי הכרה בנגב**

קבוצה נוספת שספגה פגיעה קשה במתקפת ה-7 באוקטובר ובמהלך המלחמה, הינה האוכלוסייה הבדואית בנגב. יותר מ-20 אזרחים ואזרחיות מהיישובים הבדואים נרצחו במהלך המתקפה ו-6 אזרחים נחטפו לעזה, בהן נשים. בנוסף, אוכלוסייה זו היתה חשופה למתקפת טילים קשה בבוקר ה-7 באוקטובר ואף לאחר מכן, במהלך כל תקופת המלחמה, זאת ללא מיגון ראוי.

כך, הכפרים משוללי ההכרה בנגב המונים כ-100,000 תושבים, הוגדרו כ'שטחים פתוחים' ולא זכו להגנה של מערכת כיפת ברזל או אפילו למערכות אזעקה. בשל מעמדם של הכפרים, התושבים אף אינם יכולים להקים או לבנות חדרי בטחון (ממ"דים) בביתם והם נותרים חשופים לגמרי לפגיעה מטילים.
מאז תחילת המלחמה למעלה מ-6 תושבים בדואים איבדו את חייהם בשל נפילות טילים[38] וביום 14.4.24 אף נפגעה ילדה בת 7 בפגיעת ראש חמורה כתוצאה מנפילת טיל. יש לציין כי על פי דוח מבקר המדינה משנת 2018, גם ביישובים הבדואים המוכרים יש פערי מיגון, לרבות בבתי ספר.[39] יש לציין כי מאז תחילת המלחמה משרד הבטחון הציב מיגוניות חלופיות ביישובים הבדואים, לרבות ביישובים משוללי הכרה, אולם מדובר בפתרונות חלקיים בלבד אשר אין ביכולתם לסגור את הפערים הקיימים ובשל מספרם הנמוך ונגישותם המוגבלת אין ביכולתם לספק הגנה ראויה ממתקפת טילים לכלל האזרחים באזור.

ראיונות שבוצעו לצורך כתיבת הדו"ח עם נשים בדואיות אשר חלקן מתגוררות בכפרים משוללי הגנה חושפים מציאות קשה **ותחושות של חוסר אונים**:

"רקטות התחילו ליפול בכפרים השכנים ליד. אצלנו לא היו אזעקות בכלל. התעוררנו בשעה 6 בבוקר באימה ובפחד לא מבינים מה קורה. למעשה אנחנו הבנו שאנחנו במלחמה מקולות הירי והפיצוצים – לא היו אזעקות להתריע. ביום השבת ההיא, היה משהו שאי-אפשר לתאר.....

38. "מחדל הפקרת הבדואים: ללא מיגוניות, מערכות התראה או כיפת ברזל", דה מרקר 10.10.2023
39. מידע ראשוני על היבטים במוכנות לירי טילים ביישובים הבדואיים בנגב – עדכון, מרכז המחקר והמידע של הכנסת, מרץ 2024

כל מה שחשבתי עליו זה איך להביא אותם למקום בטוח. אין לנו אזורים מוגנים. התחלנו להרגיש כאבים בגוף. גם הילדים. הגוף התחיל להכאיב. כאבי בטן. בן אדם שנמצא בתחושות פחד מרגיש את זה בגוף, בקצב דפיקות הלב. התחלתי להחביא את הילדים פעם מתחת למיטות, פעם מאחורי הדלת, מאחורי הארון" (מתוך עדותה של מ')

"בשביעי לאוקטובר התחלנו לשמוע פיצוצים ללא אזעקות. כולם התחילו להגיד שיש מלחמה. אני לא יכולה לדמיין את המצב. יצאנו לרחוב הראשי כי חששנו שהבתים שלנו יופצצו מטילים ואין לנו מקלט. התחלתי לחשוב איך אני יכולה להגן על הילדים והנכדים שלי..... מאז המלחמה תחושת היעדר הביטחון האישי רק התגברה. היינו בפחד וחסר לנו ביטחון. אם היו מקלטים לפחות הילדים היו מרגישים יותר בטוחים....היה מאוד קשה לנכדים. צעקו והתחבאו בחיקי. הייתי מרגיעה אותם ואומרת שאלוהים יגן עלינו. אין לנו מדינה שתגן עלינו" (מתוך עדותה של פ')

עדויותיהן של אלה המתגוררות ביישוב בדואי מוכר, תיארו אמנם מצב של הגנה חלקית מטילים, אולם גם תחושה **שאין מי שדואג להן ורואה אותן**:

"הודות לאל שיש לנו מקלט. בנינו בית חדש ויש מרחב מוגן. אבל מה שהכי השפיע עליי זה הילדים שלי. הילדים שלי הושפעו רבות מזוועות ומראות הילדים. הם ראו ילדים כרותי איברים. הפסיקו להירדם מפחד מטילים. אין לנו אזעקה. אנחנו רואים את הטילים אבל אין אזעקה... היה חסר לנו שמישהו ידאג לנו באמת. שמישהו יראה אותנו. אם היה אכפת להן מאיתנו זה אולי היה מספק אותי. שיכירו בכאב ובפחד שלנו" (מתוך עדותה של ד')

לשאלת המראיינת על סיוע כלשהו שקיבלו מהמדינה ענו המרואיינות כי **כל הסיוע שקיבלו היה מארגוני חברה אזרחית וכי לא נתקבל סיוע כלשהו מהמדינה או מרשויותיה**:

"כלום. כל הסיוע שקיבלנו היה מצד החברה האזרחית ומתנדבים. הביאו שלושה מיגוניות לצד שלוש משפחות גדולות. המיגונית שליד הבית השיגו לנו ארגון. כמה מקרים שהיו אזעקות ונכנסו למיגוניות. כדי לדעת שיש אזעקות הורדתי אפליקציה. שלוש מיגוניות ל-6000 נפשות. לא כולם נכנסו. זה זלזול בחיינו" (מתוך עדותה של מ')

"לא ראינו כלום מהמדינה. חוץ מהחברה האזרחית אף אחד לא שאל עלינו" (מתוך עדותה של ד')

בנוסף לבעיות המיגון והעדר קבלת שירותים כלשהם מהמדינה בעת המלחמה, הנשים המרואיינות - שחלקן הגדול השתתף בחדר חירום משותף ערבי-יהודי במהלך המלחמה כדי לסייע לאחרים - תיארו **חוויה מאוד מורכבת של זהות והיעדר תחושת בטחון במרחב**. הן מתארות תחושת פחד מרובת גורמים, שכן בנוסף לפחד מפגיעה מטיל או מהמתקפה שהייתה ב-7 באוקטובר, הן מתארות

גם תחושות של פחד וחוסר ודאות בהתנהלות במרחב הפנים הישראלי כתוצאה מכעס, אי אמון ואפילו רדיפה נגדן וכלפיהן, כל זאת בנוסף לתחושה של חוסר אונים נוכח הזדהות עם הכאב של הנשים והילדים שנפגעים מהמלחמה בעזה.

"פחדתי הרבה מרדיפה פוליטית. המלחמה שללה מאיתנו את הזכות להביע את עמדתנו. הרגו ילדים, נשים. הרגו הרבה אנשים, ואנחנו הערבים מתבקשים לשתוק ולראות איך העזתים נהרגים. ביצעו מעצרים....
הדבר הכי קשה כשאת נמצאת במקביל במלחמה נוספת. אנחנו כאן בשתי מלחמות במקביל – גם בשעת המלחמה הם מאיימים להרוס לנו את הבתים. אתמול וכל יום מגיעים עושים סיור ותולים מודעות הריסה; הורסים. מבחינתם לא משנה שאנחנו בחורף. הפוך עדיף להם בגשם. כופים על האנשים להרוס את בתיהם במו ידיהם שלא יצטרכו לשלם" (מתוך עדותה של מ')

"אני מרגישה שאנחנו תחת דיכוי – מעלילים עלינו. אני יכולה לא לעשות כלום וגם יעלילו עלי"...
חודש וחצי לא הגעתי לבאר שבע. הייתי מגיעה לשוק אבל לא העזתי. פחדתי שיהיו פרובוקציות או אירועים עם קיצוניים. אחרי שחזרתי עבר בקלות יחסית. הייתי מגיעה ולא מדברת עם אף אחד מסיימת את הסידורים שלי. החיג'אב גרם לי להרגיש שאני לא בטוחה אבל לקחתי סיכונים. החיג'אב למעשה חשף את הזהות שלי"
(מתוך עדותה של ד')

הצרכים הרגשיים והנפשיים של הנשים הבדואיות בעקבות המלחמה היו עצומים, אולם גם כאן המדינה לא נתנה מענה הולם בעת חירום. כך למשל, בחברה הערבית ישנו רק מרכז חוסן אחד שמשרת את האוכלוסייה הבדואית בנגב. דו"ח המתבסס על עדויות של עובדות סוציאליות שעבדו בדרום מעיד על כך שבמלחמה בלטו היוזמות החברתיות אשר העניקו מענה לצרכים דחופים, אולם למעשה מדובר בתמיכה שאינה בת-קיימא לאורך זמן. על פי הדו"ח, מצבם של הכפרים הבדואים היה רע מאוד לאחר המלחמה, שכן הם ספגו ב-7 באוקטובר פגיעות בגוף ובנפש, האוכלוסייה נזקקה לסיוע במזון, העדר חיבור אינטרנט וקליטה סלולרית רציפה הקשה על יצירת קשר עם בני משפחה ופגיעה בתעסוקה, כל אלה הפכו את האוכלוסייה הבדואית בנגב לאוכלוסייה מוחלשת עוד יותר ונזקקת. הדו"ח מציין כי הצורך בעבודתם הטיפולית של העובדים הסוציאליים רק הלך ועלה, כמו גם הצורך בסיוע נפשי ומתן תמיכה וליווי לאנשי המקצוע עצמם.[40]

- **נפגעות אלימות מינית ואלימות במשפחה**

נשים שנקלעו למתקפה הרצחנית של החמאס ב-7 באוקטובר נחשפו גם לאלימות מגדרית ולאלימות מינית קשה. דיווחים של שורדי המתקפה וכוחות הסיוע, כמו גם מידע על מקרים שדווחו לאיגוד מרכזי הסיוע לנפגעות ונפגעי תקיפה מינית (להלן: **איגוד מרכזי הסיוע**), מעידים על פגיעות מיניות נגד נשים ונערות (ומיעוט מקרי פגיעה בגברים) שאירעו בכל זירות המתקפה כולל פסטיבל נובה, בתים פרטיים בעוטף עזה ועוד.[41]

40. למא מנסור, "מלחמה רווחה וחוסן- תובנות מנשות ואנשי מקצוע בצל המלחמה", עמותת אד'אר- פורום אנשי ונשות המקצוע למאבק בפשעי רצח נשים, אתר יודעת, ינואר 2024
41. אלימות מגדרית ואלימות מינית ככלי לחימה במהלך מתקפת חמאס ב-7 באוקטובר 2023, נייר עמדה, רופאים לזכויות אדם, נובמבר 2023

דו"ח מיוחד שפורסם על ידי איגוד מרכזי הסיוע מתאר את ההשלכות החמורות של פגיעות מיניות בזמן לחימה, את ההשלכות הפיזיו והנפשיות ואת הקושי בטיפול ובדיווח בזמן חירום.[42]
זאת ועוד: בעקבות הדיווחים כאמור, פרמילה פאטן, הנציגה המיוחדת של מזכ"ל האו"ם לאלימות מינית באזורי עימות, הובילה בין ה-29 בינואר ל-14 בפברואר 2024, ביקור רשמי בישראל אשר מטרתו לאסוף ולאמת דיווחים על אלימות מינית ב-7 באוקטובר. בעקבות הסיור חיברה פאטן דו"ח אשר מעלה כי אלימות מינית התרחשה בסבירות גבוהה במתקפת ה-7 באוקטובר בזירות שונות.[43]

דו"ח זה אינו מתיימר לכסות את כל ההיבטים הנוגעים לסוגייה זו אלא מתמקד בתפקודה של המדינה בתקופת החירום ובטיפול בנפגעות. אין ספק כי תפקידם של ארגוני החברה האזרחית-לרבות ובמיוחד איגוד מרכזי הסיוע המחזיק במקצועיות רבת שנים בתחום הטיפול בפגיעות מיניות - היה קריטי בהעלאת הנושא על סדר היום הציבורי בצורה מקצועית ותוך שמירה על כללי איסוף ותיעוד עדויות בצורה שאינה פוגעת בנשים בכלל ובקורבנות בפרט. העלאת הנושא הינו צעד ראשוני ביותר, שכן הצעדים הבאים מצד המדינה ורשויותיה צריכים להתמקד בהקצאת משאבים מיוחדים לטיפול בנפגעי ונפגעות תקיפה מינית בזמן המתקפה ובבני משפחותיהן כמו גם במאמצי שיקום, באמצעות חיזוק המענים שניתנים על ידי המשרדים השונים: רווחה, בריאות, מוסדות בריאות הנפש ועוד.

"לפני צרכי ההסברה, המחויבות של ישראל חייבת להיות לשיקום כל הנפגעות והנפגעים: טיפולים נפשיים ופיזיים, סיוע כלכלי, שיקום וסיוע תעסוקתי – זה המעט שאנחנו חבים להם לאור ההפקרה האיומה שחוו על בשרם בשבעה באוקטובר. בשבת ההיא הנשים היו אובייקט לפגיעה. כעת הן אובייקט לתביעה ל"סיפור"... אני קוראת לכל הגורמים בתקשורת, בפוליטיקה ובציבוריות הישראלית בכלל: חדלו מהמרדף אחר הנפגעות, ופעלו במקום זאת בכל דרך לסייע, להעלות מודעות ולדאוג לכל מי שנפגעו" (מתוך מאמר שכתבה אורית סוליציאנו, מנכ"לית איגוד מרכזי הסיוע).[44]

- **חשש מעלייה במקרי אלימות במשפחה בזמן מלחמה**

לצד הטיפול בגברים ונשים שנפגעו באופן ישיר במתקפה ב- 7 באוקטובר, מלחמות ועתות חירום מחייבות ממשלות להיות ערות לסכנה הטמונה בעלייה של מקרי אלימות במשפחה. מגוון גורמי סיכון בזמן מלחמה כגון עלייה ברמת הלחץ, מצוקה נפשית, דכאון ומצוקה פוסט טראומטית, אי-יציבות כלכלית, אבטלה ואובדן הכנסות, כל אלה עלולים להגדיל את היקף האלימות בזוגיות ובמשפחה. בזמן מלחמה ישנו גם חשש מירידה בדיווח של נשים לרשויות לאור העובדה כי תפקידן של נשים כשומרות על החוסן הרגשי של משפחותיהן מתעצם במלחמה והן נוטות להיות סלחניות יותר להתנהגויות תוקפניות ואלימות של גברים. במקביל, ישנו חשש מירידה באכיפה מצד הרשויות מאחר שמשאבים רבים מוסטים ללחימה וחלה ירידה משמעותית בנגישות למשאבים ושירותים.[45]

42. זעקה אילמת, פגיעות מיניות ומגדריות במלחמת 7 באוקטובר, איגוד מרכזי הסיוע לנפגעות ונפגעי תקיפה מינית, פברואר 2024
43. Mission report Official visit of the Office of the SRSG-SVC to Israel and the occupied West Bank 29 January – 14 February 2024, UN, 4.3.24
44. אורית סוליציאנו, מנכ"לית איגוד מרכזי הסיוע לנפגעי ונפגעות תקיפה מינית "ב-7.10 נשים היו אובייקט לפגיעה מינית. כעת הן אובייקט ל'הסברה'", מגזין את, נובמבר 2023
45. יסמין קופר, "איך ארגונים מתמודדים עם אלימות במשפחה בעת מלחמה?", שתיל, דצמבר 2023

כל אלה גורמים למעשה לכך שמלחמות ומצבי חירום מביאים מצד אחד לעלייה של גורמי סיכון שעלולים להגביר את מקרי האלימות במשפחה, ומצד שני הופכים את הנושא של אלימות במשפחה לנושא משני ושקוף בחברה בכלל ובקרב מקבלי החלטות בפרט.

גם כאן, תפקידם של ארגוני החברה האזרחית הוא קריטי בהעלאת הנושא על סדר היום הציבורי, במתן סיוע לנפגעים ונפגעות, וכן בגיוס משאבים לטיפול בתופעת האלימות במשפחה. השירותים הציבוריים בישראל מתקשים גם בימי שגרה לספק מענים רחבים לנושא וביתר שאת בעת מלחמה. מרגע פרוץ המלחמה, חלק גדול מהמשאבים הופנו ועודם מופנים למעגלי הפגיעה העיקריים, בעיקר תושבי העוטף, אזרחים שפונו מבתיהם, ונפגעות ונפגעי מסיבת "נובה", ולסיפוק של הצרכים הבולטים ביותר – מזון, דיור, ביגוד, טיפול נפשי ראשוני ומסגרות חינוך, ולכן המערכות חסרות משאבים לעסוק בכלל הפגיעות.[46]

על המדינה להתכונן להתעצמות התופעה לקראת צמצום היקף המלחמה, להגדיל את התקצוב לטובת הנושא ולסייע בהרחבת סוגי המענים הניתנים לפונות. נדרש גיבושו של מערך יזום של גורמי הרווחה לשם יצירת קשר עם נשים הידועות כנמצאות בסיכון לאלימות בבית, שיפור שכרם ותנאי העסקתם של המטפלים והעובדים הסוציאליים במקלטים ובשירותי הרווחה בקהילה, תקצוב ארגוני חברה אזרחית שמעניקים מענה וטיפול בפניות בנושא, והטמעת הליך עבודה מובנה ומוסדר בין משרדי הממשלה שעוסקים כל אחד בתחומו בטיפול בנפגעי האלימות.[47]

יש לציין כי עדויות ודיווחים על פגיעות מיניות מגיעים גם מקהילות המפונים בבתי המלון לנוכח השהות הצפופה שם, בשילוב אי-ודאות ומצוקות בקרב המבוגרים האחראים. דיווחים של גורמי המקצוע מלמדים על עלייה בשיעור מקרי האלימות הפיזית במשפחה ועלייה של שיעורי הפניות בגין פוסט-טראומה. אולם למרות האמור ולמרות הצורך העז בהגברת המענים והתקציבים למאבק באלימות במשפחה ובאלימות מינית בתקופת המלחמה, אנו עדות לקיצוץ בתקציב משרד הרווחה והביטחון החברתי, כחלק מהקיצוץ הרוחבי שנקבע בתקציב המדינה לשנת 2024. מומחיות טוענות כי בשל הצורך המוגבר במענים של השירותים המטפלים, על תקציב הרווחה לגדול ולא להצטמצם בעקבות המלחמה.[48]

"ההערכה היא כי בישראל נתונות כ-200,000 נשים תחת אלימות במשפחה אולם הדאגה היא כי מספר זה רק ילך ויגדל אחרי המלחמה, זאת על סמך המגמות במשברים בעבר בישראל (מלחמות ומשבר הקורונה) וכן בהתבסס על דפוס חוזר במלחמות במדינות שונות בעולם (לרבות מלחמת אוקראינה-רוסיה). בניגוד לכך, לא ניכרת הרחבה של הקצאת תקציבים לנושא זה או חשיבה על תוספת מנגנוני הגנה עבור נשים אשר יהיו נתונות תחת אלימות לאחר המלחמה והקיצוץ המתוכנן בתקציב משרד הרווחה (3% מתקציב המשרד וכן 5% מתקציבי התמיכות) אינו

46. שם, הע"ש 44 (יסמין)
47. ד"ר יעל פרואקטור, "המדינה צריכה לתת פתרון מיידי לאלימות במשפחה - שהחמירה במלחמה", כלכליסט, ינואר 2024
48. ד"ר יעל פרואקטור, "לא לקצץ יותר בתקציב לטיפול בנפגעות אלימות מינית", כלכליסט, ינואר 2024

תורם כלל ועיקר למאמץ זה. בנוסף לכך, תהליך הגברה מסיבית של ההתחמשות בכלי ירייה במרחב האזרחי, אף הוא מאיים על ביטחונן של נשים, כפי שמעידים הנתונים על עלייה באלימות כלפי נשים כאשר יש עלייה בזמינות לכלי ירייה".[49]

גם כאן, מדיניות המשרד לביטחון לאומי להרחבת תפוצת כלי נשק במרחב הציבורי בעקבות מתקפת ה-7 באוקטובר, לא לוקחת בחשבון את ההיבטים המגדריים ואת הסיכונים שיש בכך על אוכלוסיית הנשים. קואליציית האקדח על שולחן המטבח, המאגדת 20 ארגוני חברה אזרחית (להלן: **האקדח על שולחן המטבח** ו/או **הקואליציה**), פועלת למעלה מעשור לצמצום מספר כלי הנשק במרחב הציבורי והפרטי בישראל כמו גם הגברת הפיקוח על כלי הירייה הקיימים, לצמצום הסיכון לחיי אדם בכלל ונשים בפרט.[50] עוד לפני המדיניות הנוכחית המרחיבה את מעגל הזכאים לנשק פרטי, התריעה הקואליציה מפני הימצאות נשק במרחב האזרחי והציבורי וההשלכות שלה על אוכלוסיות מוחלשות, ביניהן נשים. הימצאות נשק במרחב הביתי מגדילה פי כמה את הסיכויים למקרי רצח והתאבדות ופי 3 עד 5 את הסיכויים לרצח נשים.[51] הקשר המובהק בין העלייה בסיכון לרצח נשים ושכיחות כלי נשק במרחב הציבורי והפרטי אינו ייחודי לישראל. דוגמאות ממדינות אחרות בעולם, כגון מקסיקו, מצביעות על מגמה דומה לפיה הימצאות כלי נשק בחברה מהווה גורם סיכון מובהק לגידול בשכיחות רצח נשים בה.[52]

למדיניות העכשווית המתירה הימצאות של נשק במרחב הפרטי האזרחי ללא רסן וללא מנגנוני פיקוח מתאימים, לא היה תקדים בישראל. מדובר במדיניות אשר הלכה והתרחבה בעקבות המלחמה והיא לוקה בעיוורון מגדרי, שכן אינה לוקחת בחשבון את הסיכון שכרוך בפגיעה באוכלוסיית הנשים, בפרט נשים הסובלות מאלימות במשפחה.

לסיכום פרק זה, ניכר כי אירועי ה-7 באוקטובר והמלחמה השפיעו לרעה על נשים בישראל, במספר רב של תחומים מהן מוגנות מפני מעשי אלימות פיזית ומינית, פגיעה בתעסוקה, ערעור תחושת הבטחון האישי ופגיעה בחוסן הנפשי, העדר ייצוג בתקשורת ובמוקדי קבלת החלטות ועוד. בנוגע לנשים בדואיות שמתגוררת בנגב ובכפרים משוללי הכרה, הפגיעה התאפיינה בהעדר מוגנות פיזית מצד המדינה (לנוכח העדר מיגון בבתים וביישובים), תחושות של אי-בטחון במרחב הציבורי, העדר ביטחון תזונתי ועלייה בצרכים רגשיים ונפשיים אשר המדינה לא נתנה להם מענה.
יש להניח כי מדינה אשר חרטה על דגלה קידום זכויות נשים ואימצה את יעדי האו"ם לפיתוח בר קיימא הכוללים את יעד מספר 5, המחייבים אותה אף במדידה עקבית ומתמשכת, תתייחס לצרכים של נשים בבואה לשרטט מדיניות.

49. עו"ד ענת טהון אשכנזי, יום הנשים הבינלאומי 2024 בישראל: יותר אלימות, פחות ייצוג והדרה גוברת מהשירות הציבורי", המכון הישראלי לדמוקרטיה, מרץ 2024
50. אתר האקדח על שולחן המטבח, קישור
51. רלה מזלי, סמדר בן נתן, ניב חכלילי, גלית לובצקי "לא נצוּר: נשק קל במרחב האזרחי כמה כלים וכמה פיקוח?", פרויקט "האקדח על שולחן המטבח", אשה לאשה מרכז פמיניסטי, 2017, עמוד 28
52. חוה דיין, ראסם חמאיסי, אחמד חליחל "רצח נשים ערביות בישראל: מבט חברתי-דמוגרפי", מגמות נה(2), 143-165, עמוד 160 (2020)

בתאריך 14.12.2014 קיבלה ממשלת ישראל החלטה 2331 בנושא קידום שוויון מגדרי והטמעת חשיבה מגדרית, במטרה לחתור לשוויון מגדרי בכל תחומי החיים ולהטמיע חשיבה מגדרית בעשייה הממשלתית לרבות בתהליכי תכנון, תקצוב וקביעת מדיניות. הטמעת חשיבה מגדרית אומצה על ידי מדינות וגופים בינלאומיים רבים כאסטרטגיה להשגת שוויון מגדרי מתוך הכרה בצרכיהם השונים של גברים ונשים ובפערים הממשיכים להתקיים בין המינים, בין היתר, בייצוג של נשים במוקדי קבלת החלטות ובצמתי השפעה מרכזיים, בשכר ובמדדים חברתיים, תרבותיים, בריאותיים וכלכליים נוספים. ארגון ה-OECD הכיר בפוטנציאל החברתי הגלום בקידום נשים וקבע כי ביכולתה של הטמעה מגדרית לקדם את "הכלכלה, התחרות והצמיחה". מחקרים רבים שנעשו בשנים האחרונות מלמדים על החשיבות הרבה שיש לשוויון מגדרי כנדבך קריטי לחיזוק החוסן החברתי-כלכלי ולשגשוג בר-קיימא

דו"ח שהוגש לוועדה המייעצת למטה לביטחון לאומי ממליץ על תוכנית יישומית להטמעת חשיבה מגדרית בכל שלבי קבלת ההחלטות, כך שלפני נקיטת מדיניות כלשהי, על הממשלה לוודא שנבדקו השפעותיה על נשים ועל גברים. ההמלצה נכונה לעתות שגרה, ועל אחת כמה וכמה בעתות משבר.[53] יש לציין כי הדו"ח כאמור אומץ על ידי החלטת ממשלה בשנת 2022.[54]

אולם למרות החלטות הממשלה כאמור ולמרות מחויבותה של הממשלה לקידום יעדי האו"ם לפיתוח בר-קיימא, נראה כי צורכיהן וזכויותיהן של נשים לא עמדו לנגד עיני הממשלה בבואה לשרטט מדיניות בעת המלחמה. הדבר מתבטא בקיצוצים הרוחביים בתקציב המדינה ותקציב משרד הרווחה אשר משפיעים לרעה על הטיפול באלימות נגד נשים (לרבות בחינת ביטול מבחני תמיכה בארגונים המלווים נפגעות אלימות), באי הערכת הסיכונים של מדיניות התרת נשק במרחב הפרטי האזרחי ללא רסן וללא מנגנוני פיקוח מתאימים, באי הענקת הגנה לנשים המוחלשות בשוק התעסוקה וכן באי סיפוק מיגון ראוי לנשים בדואיות המתגוררות בכפרים משוללי הכרה.

יש גם לציין כי משבר הקורונה אשר גרם לנסיגה בהשגת יעד מספר 5 בעולם ובישראל, אמור היה להוות מקרה לימוד (case study) להתמודדות רשויות המדינה עם משברים ולשרטוט מדיניות אשר לוקחת בחשבון צורכיהן של אוכלוסיות מוחלשות, לרבות ובמיוחד נשים. משבר הקורונה גרם לנסיגה במספר מטרות של יעד 5 כתוצאה ממספר גורמים: נטל הטיפול בילדים בעת סגרים אשר רבץ בעיקר על כתפיהן של נשים, פגיעה בנשים בתחום התעסוקה (בגלל יציאה לחל"ת ופגיעה בהכנסה) וכן לנוכח העלייה במקרי אלימות נגד נשים (לרבות אלימות במשפחה). דו"ח שנכתב על ידי ארגוני חברה אזרחית הבוחן את תפקוד המדינה במהלך משבר הקורונה, העלה כי נשים המשיכו להיות אחת האוכלוסיות הנפגעות ביותר מהמשבר, אך על אף זאת, בבואה לשרטט מדיניות ליציאה והתאוששות מהמשבר, המדינה לא הציבה את 'יעד מספר 5: שוויון מגדרי' כיעד מנחה. עוד

53. דו"ח הטמעת חשיבה מגדרית בעת גיבוש המלצות למדיניות לאומית על ידי המל"ל במצבי חירום שונים, הוועדה המייעצת למטה לביטחון לאומי, יוני 2022, עמודים 7-9
54. החלטה מספר 1845 של הממשלה מיום 04.09.2022

מראה הדו"ח כי המדינה נעדרה בעת המשבר ראייה הוליסטית אשר מאמצת את התפיסה והערכים העומדים בבסיס יעדי האו"ם לפיתוח בר-קיימא, וכי ארגוני חברה אזרחית נאלצו לשוב ולהזכיר למדינה את מחויבותה לקידום שוויון מגדרי ונאלצו לשכנע אותה שיש קשר הדוק בין המשבר בו מצויה המדינה לבין יעד מספר 5.[55]

גם המלחמה ואירועי ה-7 באוקטובר השאירו את חותמם ביתר שאת על ציבור הנשים וגם הפעם נאלצו ארגוני החברה האזרחית להזכיר למדינה את מחויבויותיה ולענות על הצרכים של נשים שעלו מהשטח. כמו כן, לארגוני החברה האזרחית היה תפקיד מכריע בהצבעה על התחומים אשר נפגעו כתוצאה מהמלחמה ותפקיד מכריע נוסף בהבאת קולן של האוכלוסיות שנשארו מאחור.
מצב דברים זה מראה שהמדינה אינה שמה לנגד עיניה את היעדים כגורם מנחה וכמסגרת להתאוששות מהמשבר, אשר אמורה להתוות מדיניות, שכן בסופו של דבר אין מדובר בגורם מפתיע. משברים הומניטריים - בין אם הם נגרמים מסכסוכים, מלחמות או אסונות טבע- תמיד פוגעים במידה הרבה ביותר בנשים, בנערות ובילדים,[56] ועל כן, מדינה שדואגת לכלל תושביה ותושבותיה, אמורה להטמיע הכרה זו במדיניות ובתהליכי קבלת החלטות במצבי חירום.

יעד מספר 1:
מיגור העוני

מיגור העוני הוא יעד מספר 1 מבין 17 היעדים והוא אחד מעמודי התווך המרכזיים של יעדי הקיימות הגלובליים. כך תיאר האו"ם את מרכזיותו של יעד זה:
"אנו מכירים בכך שמיגור העוני על כל צורותיו וממדיו, כולל עוני קיצוני, הוא האתגר העולמי הגדול ביותר ודרישה הכרחית לפיתוח בר-קיימא. כל המדינות וכל בעלי העניין, הפועלים בשותפות ובשיתוף פעולה, יישמו תוכנית זו. אנו נחושים לשחרר את המין האנושי מעריצות העוני, לרפא ולהבטיח את כדור הארץ שלנו. אנו נחושים לנקוט בצעדים הנועזים והמהפכים הדרושים בדחיפות בכדי להעביר את העולם למסלול בר-קיימא. כשאנחנו יוצאים למסע הקולקטיבי הזה, אנו מתחייבים לא להשאיר אף אחד מאחור. 17 יעדי הפיתוח בר-הקיימא ו-169 המטרות עליהם אנו מכריזים היום מדגימים את היקף השאיפה לסדר יום אוניברסלי חדש."[57]

55. שירין בטשון ודיויד דוניץ, "יעדי האו"ם לפיתוח בר קיימא בראי משבר הקורונה, דו"ח של ארגוני חברה אזרחית בישראל", איתך – מעכי, משפטניות למען צדק חברתי, 2020-2021
56. קרן האוכלוסין של האו"ם
57. משנים את העולם שלנו- אג'נדה 2030, האו"ם

יעד 1 מיגור העוני[58]
רשימת מטרות:

1 עד שנת 2030, יש למגר את העוני הקיצוני עבור כל האנשים בכל מקום, הנמדד כיום כאנשים החיים פחות מ-1.25 דולר ליום.

1.2 עד שנת 2030 לצמצם לפחות במחצית את שיעור הגברים, הנשים והילדים בכל הגילאים החיים בעוני בכל מימדיו בהתאם להגדרות הלאומיות.

1.3 יישום מערכות ואמצעים לאומיים מתאימים לסיפוק הגנה חברתית לכולם והשגת כיסוי משמעותי של העניים והפגיעים עד 2030.

1.4 עד שנת 2030 יש לוודא שלכל הגברים והנשים, במיוחד העניים והפגיעים, זכויות שוות למשאבים כלכליים, כמו גם גישה לשירותים בסיסיים, בעלות ושליטה בקרקעות ובצורות אחרות של רכוש, ירושה, משאבי טבע, טכנולוגיה ושירותים פיננסיים חדשים מתאימים, כולל מיקרו-מימון.

1.5 עד שנת 2030, יש לבנות את עמידותם של עניים במצבים פגיעים ולהפחית את חשיפתם ופגיעותם לאירועי קיצון הקשורים לאקלים ולזעזועים ואסונות כלכליים, חברתיים וסביבתיים אחרים.

1 א. להבטיח גיוס משמעותי של משאבים ממגוון מקורות, כולל באמצעות שיתופי פעולה משופרים, בכדי לספק אמצעים הולמים למדינות מתפתחות, ובמיוחד לאלו הפחות מפותחות, ליישם תוכניות ומדיניות לסיום העוני על כל ממדיו.

1 ב. ייצור מסגרות מדיניות נאותות ברמה הלאומית, האזורית והבינלאומית, המבוססות על אסטרטגיות פיתוח פרו-עניים ורגישות מגדרית, כדי לתמוך בהשקעה מואצת בפעולות למיגור העוני.

משברים ומלחמות מגבירים את פגיעותן של אוכלוסיות מוחלשות, בכלל זה אוכלוסיות שחיות בעוני, בשל העובדה כי משאביהן הכלכליים מוגבלים ממילא ולאור הישענותם על המדינה כגורם שמסייע ומעניק שירותים.

כך למשל, משבר הקורונה דחף בני אדם רבים לעוני קיצוני ואף החריף את הפערים בין נשים לגברים, כאשר נתונים עולמיים מראים שלנשים יש סיכוי גבוה יותר לחיות בעוני. שיעור העוני בעולם היה צפוי לרדת ל-7.9% בשנת 2020,[59] אולם התפרצות מגפת הקורונה והמשבר שנלווה אליה שיבשו תחזית זו. כמו כן, שיעורי העוני בקרב

58. יעד 1, אתר אג'נדה 2030

59. World Bank, Press release: "COVID-19 to Add as Many as 150 Million Extreme Poor by 2021" (October 2020), Link

נשים היו צפויים להצטמצם, אולם בשל פרוץ המשבר הפער בין נשים לגברים צפוי אף להתרחב ולהגיע עד כדי 20% עד לשנת 2030.

גם בישראל, משבר הקורונה דחק יותר אנשים למעגל העוני כולל אנשים ממעמד הביניים[60] ובפרט נשים, מהגרי עבודה, חסרי מעמד ואוכלוסיות מוחלשות נוספות. נשים בישראל חשופות אף יותר לסכנת עוני ולמחסור קיומי, במיוחד אלו המנהלות משק בית בגפן - קרי רווקות, גרושות ואלמנות - ונשים בעלות מוחלשות כפולה ומשולשת, דוגמת מבקשות מקלט או נשים חסרות מעמד.[61]

דו"ח העוני האלטרנטיבי שפורסם בדצמבר 2023 מתאר כיצד ארגוני החברה האזרחית התגייסו בתקופת המלחמה לטובת המוחלשים והעניים, זאת בשעה שהמדינה לא תפקדה. הוא מתאר כיצד מצבם הכלכלי של אזרחים רבים התדרדר בעקבות המלחמה, כאשר אחת מההשלכות החמורות ביותר היא פגיעה בביטחון התזונתי של מבוגרים, ובייחוד זקנים וניצולי שואה[62]. על פי הדו"ח, השפעות המלחמה על הכלכלה בישראל הן חמורות, שכן ההכנסה של 19.7% מהציבור נפגעה כבר מתחילת המלחמה, ו-45.5% חוששים שיתדרדרו למצוקה כלכלית בעקבותיה. הדו"ח ממליץ על מתן מענה לסוגיית הבטחון התזונתי ולמילוי צרכים בסיסיים בתקציב המדינה, במיוחד לנוכח התמודדות אוכלוסיות מוחלשות עם משברים כלכליים בשנים האחרונות, ובכלל זה משבר הקורונה, יוקר המחיה, האינפלציה והריבית במשק.[63]

תמונה מתוך דו"ח העוני האלטרנטיבי, מהדורה 21, ארגון לתת 2023, עמוד 22

60. גלובס "האם אתם מספיק עשירים כדי לשרוד את הקורונה? האזינו " (אוגוסט 2020), קישור
61. דפנה הקר "אתגרי הקורונה בעדשה מגדרית" (מרץ 2020)
62. הוועדה המיוחדת לטיפול בשורדי השואה, כנסת ישראל, ינואר 2024
63. "דו"ח העוני האלטרנטיבי מהדורה מס'21, ישראל" ארגון לתת, 2023, בעמ' 57

האוכלוסיות המוחלשות שנשארו מאחור בתקופת המלחמה

- **העיר אופקים כמקרה בוחן**

דו"ח שנכתב על ידי קבוצת חוקרות וחוקרים מקבוצת קולקטיב מזרחי-אזרחי ומרכז אדוה, בוחן את הפגיעה הקשה אותה ספגו תושבות ותושבים בעיר אופקים, ואת תפקודה של המדינה ושל העיריה במאמצי סיוע ושיקום, בשלושת החודשים הראשונים למלחמה.

העיר אופקים מדורגת באשכול סוציו אקונומי 3 (מתוך 10) ומאופיינת ברוב של תושבות ותושבים מזרחים, לצד שיעור גבוה של חרדים ויוצאי ברה"מ לשעבר, שתי קבוצות שלהן ייצוג יתר בעיר בהשוואה לממוצע הארצי ואשר נפגעו בצורה משמעותית במהלך המתקפה באופקים. ממדי העוני באופקים גבוהים בהשוואה לשיעור העוני הארצי ונרשמים בה שיעורים גבוהים של מקבלי קצבאות, לרבות קצבאות הבטחת הכנסה. זאת ועוד, באופקים ישנם שיעורים גבוהים של מגורים בדיור ציבורי, ושיעורים נמוכים של בעלות על דירה.[64]

הדו"ח מלמד שההפקרה של העיר אופקים באירועי השביעי באוקטובר ואחריהם מהווה המשך ישיר להזנחה מדינתית מתמשכת המאפיינת את עיירות הפיתוח בפריפריה הדרומית. המדיניות החברתית כלכלית של ממשלות ישראל לאורך השנים ודפוסי חלוקת המשאבים הציבוריים הותירו את אופקים עם תשתיות פיזיות לקויות, שוק עבודה מוגבל ומערכת חינוך באיכות ירודה. מתקפת חמאס בשבעה באוקטובר תפסה את אופקים ללא מערך חוסן מקומי, ללא מקלטים פתוחים ונגישים, ללא מערכות התראה פעילות וללא כיתת כוננות מסודרת. חלק משמעותי מהתושבים מתגורר בבתים ללא מיגון (ממ"דים), בעיקר בשכונות מוחלשות כגון שכונת מישור הגפן הוותיקה שתושביה ספגו את עיקר המתקפה. מספר תושבי העיר שנרצחו ונהרגו - כולל בארועים אחרים של המתקפה באזור - עומד על 48 איש, רובם אזרחים/יות. תושבי אופקים נרצחו בעת שיצאו למקלטים ולמרחבים המוגנים ובניסיונות להגן על עצמם ועל משפחתם. אלפים היו מבוצרים בביתם שעות ארוכות, חלקם ללא מיגון, חשופים לירי טילים כשהם עדים.ות לזוועה המתחוללת ברחובות. הפרופיל הדמוגרפי של הנרצחים מאופקים משקף את המציאות החברתית בעיר בכלל ובשכונת מישור הגפן בפרט ומלמד על ייצוג יתר של עולים/ות מברה"מ (כמעט 50% מהנרצחים/ות), מבוגרים/ות (כשליש מהנרצחים היו מעל גיל 60) וגברים מזרחים בעלי רקע בטחוני-צבאי.

ברגע האמת לא היו משאבים מקצועיים מספקים להציע תמיכה לתושבי אופקים בכלל ולשכונה הוותיקה בפרט, שרבים מתושביה נתמכי סעד גם בשגרה. הסיוע הוגבל בתחילה רק למשפחות שנפגעו בנפש וברכוש (מעגל הנפגעים הראשוני) והעירייה לא הפעילה מערך חוסן מסודר ולא סיפקה טיפול סוציאלי ונפשי מותאם.

על אף המתקפה על העיר, המדינה לא הורתה על פינוי התושבים ורק מעטים יצאו להתרעננות מסודרת. תושבים שבחרו להתפנות עשו זאת באופן עצמאי ועל חשבונם. בנוסף, עיוורון תרבותי והזנחה של אוכלוסיות בעוני הובילו לכך

64. כרוניקה של הפקרה ידועה מראש. אופקים כמקרה בוחן", קולקטיב מזרחי-אזרחי ומרכז אדווה, יוני 2024

שלא ניתנו שירותים מספקים בשפה הרוסית, למרות שרבים מהנפגעים היו עולים מבוגרים דוברי רוסית. חלק ניכר מהשירותים שניתנו לתושבי אופקים בחודשי המלחמה הראשונים אורגנו ומומנו על ידי ארגוני חברה אזרחית ותורמים מארה"ב.

בחודשיים שאחרי מתקפת ה-7 באוקטובר לא פעלו בעיר מסגרות חינוכיות באופן מסודר. תושבי העיר שחלקם עבדו במפעלים או משקי בית יישובי העוטף ספגו פגיעה כלכלית קשה, נוסף על הפגיעה נפשית והטראומה בעקבות המתקפה בעיר. הן אלו והן אלו לא קבלו מענים הולמים ומספקים מצד המדינה והרשות המקומית. רק לאחר ביקורת ציבורית הוכרו תושבים בשכונת מישור הגפן כנפגעי פעולות האיבה אשר זכאים באופן מלא להטבות המסלול המהיר. העיר אף לא נכללה ברשימת היישובים שאמורים לקבל סיוע ממנהלת תקומה לאור ריחוקה יותר מ-7 ק"מ מהרצועה.[65] העיר אופקים, שבה שיעור גבוה של מקבלי קצבאות הביטוח הלאומי עם שיעורי מקבלי הבטחת הכנסה, נכות וזקנה גבוהים מהממוצע הארצי, נותרה ללא סניף ביטוח לאומי זמין ופתוח במשך למעלה מחודש וחצי אחרי המתקפה. במכתב מיום 27.11.23, הקליניקות המשפטיות באוניברסיטת תל אביב פנו במכתב למוסד לביטוח לאומי בבקשה לפתיחת סניף הביטוח הלאומי בעיר באופן דחוף לאור נזקקות האוכלוסייה המקומית. עוד ציינו כי חלק מהאוכלוסייה המתגוררת באופקים אינה שולטת היטב בשפה העברית ובשימוש באמצעים טכנולוגיים ועל כן המתכונת של קבלת שירותים מרחוק לא יכולה לספק להם מענה הולם.

- **חסרי מעמד ופליטים**

אוכלוסיית הפליטים ומבקשי המקלט מאפריקה ומאוקראינה מונה בישראל כ-70,000 איש.ה והיא אחת האוכלוסיות המוחלשות והעניות המתגוררות כאן. מחד גיסא , הצהירה מדינת ישראל כי אי אפשר להחזיר אותם למדינות המוצא שלהם ועל כן הם מוגנים מפני הרחקה, אך מאידך גיסא, לאור העובדה שהמדינה סירבה להעניק להם מעמד פליט, הם נעדרים זכויות סוציאליות כלשהן, לרבות ביטוח בריאות.

בעקבות המלחמה, אוכלוסייה זו סבלה מבעיות מרובות כולל בעיות בתעסוקה, אובדן הכנסה וכן אובדן ביטוח בריאות (שלרוב המעסיק נושא בעלותו). אוכלוסייה זו אינה בעלת חסכונות או גב כלכלי כלשהו וגם אינה זכאית לקבל מהמדינה סיוע כלכלי כלשהו שיכול להקל ולו במעט בתקופת חירום, כגון מלחמה. בנוסף, חלק מהפליטים ומבקשי המקלט התגוררו בערים דרומיות ללא מיגון והיו חשופים לסכנה לחייהם בעקבות ירי טילים.

בנובמבר 2023 פרסמה המדינה את התוכנית לעידוד תעסוקה בעקבות המלחמה, אולם תוכנית זו לא כללה התייחסות לאוכלוסיית חסרי המעמד בישראל. פורום ארגוני הפליטים - המורכב מ-7 ארגונים שעוסקים בזכויות פליטים ומבקשי מקלט בישראל - כתבו ניירות עמדה ופנו במכתבים רבים למדינה בבקשה שתכלול אוכלוסייה זו בסיוע הכלכלי, אולם ללא הצלחה.

נייר עמדה שכתבו ארגוני החברה האזרחית בנובמבר 2023 הפציר במדינה להעסיק אוכלוסייה זו בענפים בהם נוצר מחסור בעובדים במקום הגירה של עובדים

65. הטראומה נמשכת: המדינה שכחה את אופקים - וממשיכה להפקיר אותה", כלכליסט, 22.10.23

נוספים מחו"ל.[66] במכתב מיום[67] 26.10.23 פנו ארגוני חברה אזרחית במכתב לשר הרווחה, לשר האוצר וליועצת המשפטית לממשלה וקראו להכללת אוכלוסייה זו בכל תוכנית חירום כלכלית, זאת לאור הפגיעה הכלכלית האנושה שהם ספגו, בשל עבודתם בענף המסעדנות והניקיון, וכן להסדרת שירותי בריאות עבורם.

בנוסף, המדינה לא פעלה ליצור קשר יזום עם חסרי מעמד ופליטים שנחשפו למתקפה של ה-7 באוקטובר, ומי שעשה זאת היו חדרי חירום אזרחיים. פורום ארגוני הפליטים פנה במכתבים רבים לשר התיירות בבקשה לכלול את אוכלוסיית מבקשי המקלט וחסרי המעמד במתווה הסיוע הכלכלי המוענק לתושבי הדרום, כמו גם לכלול אותם במיפוי המתפנים מבתיהם. כמו כן, נשלחו מכתבים לראשי העיריות שדרות ואשקלון בבקשה לערוך מיפוי של אוכלוסייה זו ולהעניק לה סיוע כלכלי ברמה המקומית.[68]
אוכלוסייה מוחלשת זו שסבלה עוד לפני המלחמה מעוני, חוסר מעמד והעדר זכויות, סבלה בעקבות המלחמה משיעור גבוה של אי-בטחון תזונתי (85% מהם). מדובר באוכלוסייה אשר בחלקה הגדול נפגעת סחר ועינויים והתעורר אצלה צורך בסיוע נפגשי לאור טראומה חוזרת שהמלחמה עוררה אצלם.[69]
נייר עמדה נוסף שפרסם פורום ארגוני הפליטים ומבקשי המקלט (להלן: הפורום) בחודש דצמבר 2023 מעלה את שלל הסוגיות אשר דורשות את טיפול המדינה ביחס לאוכלוסייה זו לרבות בכל הנוגע לחיים ללא מיגון, פגיעה בהכנסה ובתעסוקה, העדר רשת בטחון כלכלית וסוציאלית, העדר ביטוח בריאות, העדר הכללת אוכלוסייה זו בין קבוצת המפונים בדרום והתדרדרות מואצת בבריאות הנפש שלהם - כל זאת ללא סיוע כלשהו מצד המדינה. בנייר האמור קרא הפורום לממשלה למפות את מבקשי המקלט המתפנים, למפות את הצרכים ההומניטריים שלהם ולכלול אותם בכל תוכנית סיוע כלכלי לשכירים, סיוע לתושבי הדרום, סיוע למפונים ועוד.[70]
במכתב שכתב משרד עורכי הדין אגמון עם טולצ'ינסקי בשם הפורום, הוא ציין כך "כידוע מדינת ישראל קמה מתוך משברים, ועוצבה במידה רבה על בסיס חוויות הפליטות של העם היהודי בצילן של קטסטרופות אנושיות. על כן אין זה מתקבל על הדעת כי בעת התרחשותו של משבר קיצוני בתחומה, היא תהיה זו שתפנה עורף לפליטים החיים בשעריה".[71]

אוכלוסייה מוחלשת נוספת הראויה לציון היא אוכלוסיית הפלסטינים נפגעי חוק האזרחות אשר חיים בשטח מדינת ישראל אולם ללא מעמד ארעי או מעמד קבע שיכול לזכות אותם בזכויות סוציאליות. על פי דיווח של עמותת איתך מעכי, אוכלוסייה זו - שחלקה מתגורר בנגב - סובלת מעוני, העדר זכויות ומאי-בטחון תזונתי חמור בעקבות המלחמה, בהעדר רשת בטחון סוציאלי ולנוכח הפגיעה

66. על התוכנית לעידוד תעסוקה בעקבות מלחמת "חרבות ברזל" לכלול את מבקשי המקלט והפליטים החיים בישראל, נייר עמדה- פורום ארגוני הפליטים ומבקשי מקלט בישראל, נובמבר 2023
67. מכתב של פורום ארגוני הפליטים ומבקשי המקלט בישראל לשר הרווחה, שר האוצר והיועצת המשפטית לממשלה מיום 26.10.23
68. מכתב פורום ארגוני הפליטים ומבקשי המקלט בישראל לשר התיירות מיום 12.11.23 ומכתבים של ארגון א.ס.ף לראש עיריית שדרות ואשקלון מיום 14.11.23
69. הצגה של פורום ארגוני הפליטים, מפגש מקוון בנושא "החברה האזרחית בזמן חירום ויישום יעדי האו"ם לפיתוח בר-קיימא SDGs, איתך מעכי ושתיל 9.1.24
70. חודשיים למלחמת "חרבות ברזל", החיים ללא מעמד מעמידים את הפליטים ומבקשי המקלט שחיים בישראל בפני במשבר הומניטרי, פורום ארגוני סיוע לפליטים ומבקשי מקלט, דצמבר 2023
71. מכתב מטעם משרד עורכי הדין אגמון עם טולצ'ינסקי בשם פורום ארגוני הפליטים למשנה ליועצת המשפטית לממשלה, מיום ה-2.1.24

המיידית באפשרויות התעסוקה.[72] בעקבות המלחמה החל גם גל מעצרים וגירוש של חסרות וחסרי מעמד פלסטינים, לרבות אימהות לילדים קטנים ששוהות ישראל שנים רבות.[73]

- **האוכלוסייה הערבית בישראל**

גם החברה הערבית בישראל - אשר מהווה כ-20% מהאוכלוסייה הכללית נפגעה רבות במלחמה והתמודדה למעשה עם אתגרים בשלוש רמות שונות: האיום החיצוני של ירי הרקטות מצפון ומדרום; האלימות והפשיעה בחברה הערבית; ומדיניות של השתקה שהופעלה נגד אזרחים ערבים בתקופת הלחימה. לפי דיווחים של משטרת ישראל, יותר מ-190 אזרחים ערבים עוכבו לחקירה מאז תחילת המלחמה, בעיקר בשל הבעת עמדות ברשתות החברתיות או ניסיונות להפגין אשר הוגדרו כניסיון להסתה, גם אם במקרים רבים מדובר בהבעת כאב עם סבל התושבים בעזה או ביקורת נגד הפגיעה בחפים מפשע.[74]

רדיפת האזרחים הערבים התבצעה באמצעות הסתה ברשת, רדיפה בעקבות התבטאויות ברשתות החברתיות וגם במקומות עבודה ומוסדות אקדמאיים. כך למשל, עשרות רבות של עובדים ערבים במערכת הבריאות ננזפו, הוזמנו לשימוע, ואף פוטרו בשל טענות על השמעת עמדה ביקורתית כלפי המלחמה בעזה, זאת לצד דיווחים על הטחת הערות גזעניות מצד מטופלים ואף מקרים שבהם מטופלים סירבו לקבל טיפול מאנשי צוות ערביים.

סטודנטים ערבים רבים מצאו את עצמם מול הליכי משמעת בתוך האוניברסיטה בשל התבטאויותיהם ברשתות החברתיות, כולל הזמנות לשימוע, הרחקה מלימודים והשעיה.[75]

עוד לפני המלחמה סבלה החברה הערבית ממצב סוציו-אקונומי ירוד: למעלה ממחצית ממשקי הבית בחברה הערבית נמצאים בסיכון לעוני (פי 3 מהאוכלוסייה היהודית) ורובם חיים ברשויות מקומיות הסובלות מדירוג נמוך במדד החברתי-כלכלי. זאת ועוד, הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה מצביעה על פערים בין ערבים ליהודים בכל הנוגע לתעסוקה, הכנסה מתעסוקה, הזדקקות לשירותי רווחה, תוחלת חיים נמוכה יותר והעדר בטחון אישי.[76]

המלחמה החמירה את הפערים בתעסוקה בין האוכלוסיה הערבית ליהודית ועובדים ערבים חוו פגיעה קשה בתעסוקה אשר התבטאה באי קריאה לעבודה, פגיעה בזכויותיהם בעבודה בעקבות פרסומים ברשתות חברתיות ולעתים אף פיטורים לא חוקיים על רקע לאום, השקפה או השתייכות דתית.[77]

כך, בתקופת המלחמה, החברה הערבית סבלה משיעור אבטלה גבוה עוד יותר, שהשפיע על הגברים מהחברה הערבית במידה ניכרת בהשוואה לגברים יהודים[78] והוביל גם להחמרה במצב הכלכלי. אולם למרות שיעורי העוני והפערים

72. הצגה של עו"ד שירין אלקרנאווי מעמותת איתך מעכי, מפגש מקוון בנושא "החברה האזרחית בזמן חירום ויישום יעדי האו"ם לפיתוח בר קיימא (SDGs)", איתך מעכי ושתיל, 9.1.24
73. על סמך פניות שהתקבלו במרכז לקידום זכויות נשים בדואיות בנגב, עמותת איתך מעכי – משפטניות למען צדק חברתי
74. ד"ר אדם אסעד, "האתגר המשולש של החברה הערבית במלחמת "חרבות ברזל"", המכון הישראלי לדמוקרטיה, נובמבר 2023
75. אושרת אלמליח, שיקום וחיזוק מרקם החיים המשותפים באקדמיה, נייר מדיניות, סיכוי אופוק לשוויון ולשותפות, ינואר 2024
76. הודעה לתקשורת, פערים בין יהודים לערבים 2020-2021 – נתונים מתוך דוח פני החברה מס' 14, הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה 2023
77. עו"ד דיאנה בארון, עו"ד רשא אלעטאונה, "תמונת מצב: פערי מידע אצל ערבים אזרחי ישראל ותושבי מזרח ירושלים, והעלמת עובדים על רקע לאום והשקפה במהלך החודשים הראשונים למלחמה", קו לעובד, פברואר 2024
78. נתן שבע, אליעזר שוורץ "השפעת מלחמת חרבות ברזל על שוק העבודה", מרכז המחקר והמידע של הכנסת, ינואר 2024

מהם סובלת החברה הערבית אשר היו צריכים להוביל למדיניות מיטיבה יותר עם החברה והקצאת תקציבים מוגברת בתקופת המלחמה, החליטה הממשלה דווקא על קיצוץ בתוכניות החומש לחברה הערבית שייעודן הוא לצמצום פערים כלכליים בין החברה הערבית ליהודית. לא רק זאת, אלא שהקיצוץ עליו החליטה הממשלה בעקבות המלחמה היה גבוה פי 3 משיעור הקיצוץ הרוחבי בתקציבי משרדי הממשלה, כך שבעוד שהקיצוץ הרוחבי כאמור עמד על 5% בלבד, הקיצוץ בתוכניות החומש לחברה הערבית עמד על 15%.[79]

גם החברה הבדואית בנגב ספגה מכה קשה במהלך המלחמה, הן בנפש והן בגוף, שכן אזרחים בדואים רבים נהרגו כתוצאה ממתקפות טילים מתחילת המלחמה, חלקם נהרגו במהלך המתקפה ב- 7.10 וחלקם אף נחטפו. למרות האמור לעיל, תושבים אלה - ובמיוחד תושבי הכפרים משוללי ההכרה בנגב - סובלים מהזנחה משוועת מצד המדינה אשר ביטוייה הם העדר מיגון בכפרים, העדר מערכות התראה, העדר מערכת הגנה מפני טילים (כיפת ברזל) ואף העדר סיוע נפשי כלשהו לנפגעים.

סקר שערך פורום דו-קיום בנגב על מוגנות הקהילה הבדואית מצא של-67% מהבדואים אין נגישות למרחב מוגן וכי ל-92% מתושבי הכפרים משוללי ההכרה אין יכולת להגיע למרחב מוגן, מחדל שחושף את האוכלוסייה הבדואית בנגב לסיכון ממשי לחייהם ולתחושות חרדה וחוסר אונים קשות.[80]

ב-19 באוקטובר 2023 החליטה הממשלה על הקמת מנהלת 'תקומה' לשיקום ופיתוח כלכלי של אזור עוטף עזה לצורך שיקום, הצמחה ופיתוח כלכלי-חברתי של האזור לאחר המלחמה (להלן: **המנהלת** ו/או **מנהלת תקומה**). מדובר בתכנית בהיקף של 19 מיליארד ש"ח ל-5 שנים. מאוחר יותר, וכחלק ממנהלת 'תקומה', גובשה תוכנית לסיוע מקיף גם ליישובי אשכול הנגב המערבי עליה אחראים מנהל התכנון ורשות מקרקעי ישראל, אולם הרשויות המקומיות רהט ולקייה נעדרו ממנה, למרות היותן חלק רשמי מאשכול הנגב המערבי.[81]

במכתב מיום ה-7.4.24 פנתה עיריית רהט למנכ"ל המנהלת, מנכ"ל רשות מקרקעי ישראל וראש מנהל התכנון בה צוין כי עיריית רהט גילתה דרך כלי התקשורת שהיא הושמטה מהתוכנית האסטרטגית לשיקום אשכול הנגב המערבי וביקשה לצרפה לרשימת היישובים הכלולים ברשימה הזכאים לשיקום.

זאת ועוד, התייחסות שהוציאו מנכ"ל הוועד הארצי לראשי רשויות ערביות ועמותת 'סיכוי אופוק' מציינת כי אין היתכנות ארוכת טווח ובת-קיימא למרחבים המדירים אוכלוסייה מרכזית באזור הנגב, כגון האוכלוסייה הערבית בדואית, אשר סובלת לאורך שנים מאפליה במשאבים ובנכסים ומהיעדר השקעה ממשלתית בכל תחומי החיים. בהתייחסות כאמור ביקשו הארגונים לתקן את התוכנית כך שתכלול יישובים ערבים בנגב כולל רהט ולקיה.[82]

79. תקציב 2024 – לעצור את הפגיעה האנושה בחברה הערבית, סיכוי אופוק לשוויון ולשותפות
80. סקר פורום דו-קיום על מוגנות הקהילה הבדואית, מרכז המידע והמחקר של האוכלוסייה הבדווית בנגב, דצמבר 2023
81. המדינה מקדמת תוכנית לסיוע מקיף ליישובי הנגב המערבי, רהט ולקיה בחוץ, הארץ, 14.4.24
82. התייחסות הוועד הארצי לראשי הרשויות המקומיות הערביות ועמותת סיכוי-אופוק לתכנית האסטרטגית לתכנון ארוך טווח של אזור הנגב המערבי וחבל תקומה, מרץ 2024
83. תוכנית החומש האסטרטגית של מנהלת תקומה לשיקום העוטף אושרה ע"י הממשלה!, משרד ראש הממשלה

מעניין לראות כי באתר הרשמי של מנהלת תקומה תוארה מטרתה כך:
"התכנית אשר תוכננה בקפידה בחודשים האחרונים מושתתת על עקרונות של ראייה הוליסטית ודחיפה מתמדת קדימה, שיתוף והיוועצות, שקיפות לאורך כל הדרך, שיתוף פעולה עם ההנהגה המקומית, מחויבות לתוצאות, תכנון בר-קיימא ובנייה מחודשת מיטיבה.

במסגרת התכנית יינתן מענה על פי אבני היסוד שהוגדרו במתווה שאושר בממשלה בחודש דצמבר 2023 ובהם אדם וקהילה במרכז, חינוך איכותי, בינוי ודיור - סביבת חיים מיטיבה (Build Back Better) תשתיות תומכות צמיחה, חיזוק משק האנרגיה, חיזוק התעסוקה, סיוע לעסקים, מסחר, תעשייה ותעשייה חקלאית ופיתוח כלכלי, וחיזוק הביטחון האישי והלאומי".[83]

השימוש במושג 'Building Back Better' (להלן: BBB) וגם במושג 'ראייה הוליסטית' אינם הולכים יד ביד עם הדרה של קבוצות אוכלוסייה מתוכניות, תחילה היישוב אופקים ולאחר מכן ערים ויישובים בדואים כמו רהט ולקייה. המושג BBB משמש לתיאור גישה להתאוששות של אוכלוסיות בעקבות אסונות ומשברים שמטרתה להפחית את פגיעותן של אוכלוסיות אלה ולבנות חוסן קהילתי להתמודדות עם משברים עתידיים. השימוש בגישה זו היה רווח בתקופת משבר הקורונה ונעשה בה שימוש כדי להצביע על השאיפה להחזיר את הכלכלה והפרנסה לתפקוד בצורה שתפחית את הסבירות וגם את הפגיעות למשברים עתידיים. הכלה של כלל קבוצות האוכלוסייה וחיזוק רווחתן עומדים במרכז גישה זו.

מכאן תמוה השימוש במושג זה באתר הרשמי של משרד ראש הממשלה לתיאור החזון העומד מאחורי הקמתה של מנהלת תקומה, ללא אחריותיות כלפי כלל האוכלוסיות המתגוררות בנגב, אשר נפגעו בצורה ישירה ועקיפה מנזקי המלחמה.

יעד 2:
אפס רעב / אי-ביטחון תזונתי

מטרתו של יעד 2 מבין 17 יעדי האו"ם לפיתוח בר קיימא, הוא לשים קץ לרעב, להשיג ביטחון תזונתי ותזונה משופרת ולקדם חקלאות בת-קיימא. מדינות מפותחות רבות מתמודדות כיום עם בעיית תזונה לא מספקת עקב קשיים כלכליים. בניגוד למדינות מתפתחות, שבהן המחסור במזון עלול להיות חמור ולגרום לבעיית תת-תזונה חמורה ומסכנת חיים, הרי שבמדינות המפותחות- הבעיה מוגדרת כ"חוסר גישה סדירה לכמות מספקת של מזון מזין המאפשר חיים בריאים ופעילים ומימוש של הפוטנציאל ההתפתחותי של הפרט". חוסר ביטחון תזונתי מושפע מאוד מממדי העוני וממגמת שיעור העוני. המכשול העיקרי להשגת ביטחון תזונתי בעולם המערבי נוגע ליכולת הכלכלית של משק הבית לרכוש מזון.[84]

84. "Implementation of the Sustainable Development Goals - National Review Israel" (2019)

המטרות שנקבעו להגשמת יעד זה כוללות בין היתר: נגישות אוניברסלית לאוכל בטוח ומזין, סיום כל סוגי תת-התזונה, הכפלת התפוקה והייצור של יצרני מזון קטנים, ייצור מזון בר-קיימא וגידולים חקלאיים ושמירה על המגוון הגנטי בייצור מזון, לרבות השקעה במחקר ופיתוח בחקלאות והבטחת סחר חקלאי יציב.[85]

יעד 2: אפס רעב / אי ביטחון תזונתי[86]

רעב הוא הגורם המוביל למוות בעולם. הפלנטה שלנו סיפקה לנו משאבים אדירים, אך גישה לא שוויונית וטיפול לא יעיל משאירים מיליוני אנשים שסובלים מתת-תזונה. אם נקדם חקלאות בת-קיימא עם טכנולוגיות מודרניות ומערכות הפצה הוגנות, נוכל לקיים את כל אוכלוסיית העולם ולוודא שאף אחד לא יסבול אי פעם מרעב.

רשימת מטרות:

2.1 נגישות אוניברסלית לאוכל בטוח ואוכל מזין –
עד 2030, לשים סוף לרעב ולוודא גישה לכל האנשים, במיוחד העניים ואנשים במצבים פגיעים, כולל תינוקות, למזון בטוח ומזין דיו בכל ימות השנה.

2.2 סיום כל סוגי התת-תזונה –
עד שנת 2030, לסיים את כל סוגי התת-תזונה, כולל עד 2025, השגת יעדים מוסכמים בינלאומית על תשישות ועיכוב בהתפתחות בילדים מתחת לגיל 5, ולטפל בצרכים התזונתיים של נערות, נשים הרות ומניקות ומבוגרים.

2.3 הכפלת התפוקה והיצור של יצרני המזון הקטנים –
בשנת 2030, להכפיל את התפוקה החקלאית ואת ההכנסות של יצרני מזון בקנה מידה קטן, במיוחד נשים, עמים ילידים, חקלאים משפחתיים, רועים ודייגים, כולל באמצעות גישה מאובטחת ושווה לקרקע, משאבים יצרניים אחרים תשומות, ידע, שירותים פיננסיים, שווקים והזדמנויות לתוספת ערך ולתעסוקה שאינה חקלאית.

2.4 ייצור מזון בר-קיימא ושיקולים חקלאיים –
עד 2030, להבטיח מערכות ייצור מזון בנות-קיימא וליישם פרקטיקות חקלאיות גמישות להגביר את התפוקה והייצור, המסייעים לשמור על מערכות אקולוגיות, כאלו המחזקות את היכולת להסתגל לשינויי האקלים, מזג אוויר קיצוני, בצורת, הצפה ואסונות אחרים וכך באופן הדרגתי לשפר את סוג הקרקע ואת איכות הקרקע.

85. "יעד 2 -אפס רעב / אי ביטחון תזונתי", אתר אג'נדה 2030
86. יעד 2, אתר אג'נדה 2030

2.5 שמירה על המגוון הגנטי בייצור מזון –
עד שנת 2020 שמירה על המגוון הגנטי של זרעים, צמחים מעובדים וחיות מבויתות ועל מיני הבר הקשורים אליהם, לרבות באמצעות בנקים של מגוון זרעים וצמחים המנוהלים ברמה הארצית, האזורית והבינלאומית, ולקדם גישה שוויונית והוגנת לטובת שיתופי פעולה הקשורים לשימוש במשאבים גנטיים והידע המסורתי הקשור אליהם, כפי שהוסכם בין-לאומית.

2 א. השקעה בתשתיות חקלאיות, מחקר חקלאי, טכנולוגיה ובנקי גנים –
הגדלה של ההשקעות, כולל באמצעות שיתופי פעולה בינלאומיים, בתשתיות כפריות, מחקר חקלאי שירותי הרחבה, פיתוח טכנולוגיה ובנקי גנים של בעלי חיים וצמחים ביעד לשפר את יכולת הייצור החקלאית במדינות מתפתחות, ואלו מהן המדינות הפחות מפותחות.

2 ב. מניעת הגבלות על סחר חקלאי, ייצוא, הפרעות בשווקים –
לתקן ולמנוע הגבלות סחר ועיוותים בשווקים החקלאיים בעולם, לרבות באמצעות חיסול מקביל של כל סוגי סובסידיות הייצוא החקלאי וכל אמצעי הייצוא עם השפעה שווה, בהתאם המנדט של סבב פיתוח דוחא.

2 ג. הבטחת יציבות הסחורות בשוקי המזון וזמן גישה למידע -
לאמץ אמצעים להבטחת תפקודם התקין של שוקי מוצרי המזון ונגזרותיהם, וכן לאפשר גישה מהירה למידע השוק, כולל על עתודות מזון, על מנת לסייע בהגבלת התנודתיות הקיצונית במחירי המזון.

דו"ח העוני של המוסד לביטוח לאומי הצביע עוד לפני פרוץ המלחמה, כי בשנת 2022 נרשמה עלייה בעומק העוני ובחומרתו כמעט בכל קבוצות האוכלוסייה, בהמשך לעלייה משנת 2021. עוד מצביע הדו"ח על כך שבשנת 2022 כ-30.9% ממשקי הבית בישראל חיו באי־ביטחון תזונתי בשל סיבות כלכליות, וכי העוני בישראל הוא מהגבוהים ביותר מבין הארצות המפותחות.[87]
על פי הערכות שנעשו בשנת 2023, טרם ה-7 באוקטובר, 709,500 משפחות בישראל חיות באי-ביטחון תזונתי, והן מהוות 22% - יותר מחמישית - מהמשפחות בישראל, כאשר 10% מתוכן סובלות מאי-בטחון תזונתי חמור. כמו כן, 1,138,594 ילדים (36.1% מכלל הילדים בישראל) חיים באי-ביטחון תזונתי, מתוכם 21% באי-ביטחון תזונתי חמור.[88]
בסך הכל, ונכון לשנת 2023 שלפני המלחמה, למעלה משני מיליון נפשות בישראל (2,168,016) חיו באי-ביטחון תזונתי ועד ל-7.10.23 נתונים אלה נותרו גבוהים, אף ביחס למדינות מפותחות.[89]

87. דו"ח העוני, כשליש ממשקי הבית בישראל חיו באי-בטחון תזונתי ב-2023, הארץ, דצמבר 2023
88. דו"ח העוני האלטרנטיבי, ארגון לתת, הע"ש 62
89. שם

מלחמות גורמות פעמים רבות לפגיעה בכל מרכיבי שרשרת אספקת המזון – החל בפגיעה בייבוא, דרך עליית מחירים בתחום המזון והקטנת ההכנסה הפנויה, וכלה בשיבוש הנגישות הסדירה למזון בריא ומזין באופן שיכול לאיים על מצב הביטחון התזונתי של משקי הבית.[90] השלכות אלו מאיימות באופן חריף יותר על אוכלוסיות המתמודדות ממילא עם אי-ביטחון תזונתי כגון אוכלוסיות שחיות בעוני, קשישים וילדים, ובאופן ממוקד: האוכלוסייה הבדואית המתגוררת בכפרים משוללי ההכרה בנגב, שם ניכרת השפעתה החמורה של המלחמה על העמקת אי־הביטחון התזונתי כאמור.[91]

על פי נתוני 'לקט ישראל', עם פרוץ המלחמה נוצרה פגיעה קשה בחקלאות המקומית וביכולת אספקת המזון של ישראל. הפגיעה מתקיימת בשני מישורים – חלק מהגידולים נהרסו כתוצאה מהפעילות הצבאית וחלק אחר של שטחים חקלאיים, שלא נהרסו, ננטשו והוזנחו בלית ברירה לנוכח היותם בקו העימות וכן לנוכח מחסור משמעותי בידיים עובדות. אי-היכולת לקטוף תוצרת חקלאית או לטפל בבעלי חיים כראוי, הביאה לעלייה באובדן מזון וכתוצאה מכך למחסור בתוצרת חקלאית.[92] מצב דברים זה הוביל לעלייה משמעותית בייבוא תוצרת חקלאית מחו"ל (בחודשיים הראשונים מפרוץ המלחמה, היה היקף היבוא פי שניים מהיקפו בחודשים מקבילים בשנים קודמות[93]) והובילה לעליית מחירים, בין היתר לנוכח קשיים בשינוע ועליית מחירו.[94]

מכלול הקשיים האמורים לעיל הוביל לעלייה משמעותית של מחירי המזון בישראל, אשר מצידה משפיעה באופן ישיר על העמקת אי-הביטחון התזונתי בקרב אוכלוסיות מוחלשות ועניות שהתקשו להבטיח לעצמן בטחון תזונתי גם בימי שגרה.[95]
דוגמה נוספת להשפעות המלחמה על הביטחון התזונתי היא הפגיעה באוכלוסיית התלמידים הנזקקים, לנוכח שיבושים במערך ההזנה של משרד החינוך, בעקבות סגירת גני הילדים ובתי הספר. בתחילת המלחמה נסגרו כלל בתי הספר והגנים במדינה, מה שהוביל להפסקת פעילות מוחלטת של מפעלי ההזנה, ואף אחד מבין 400,000 התלמידים הזכאים לכך לא קיבל ארוחה חמה, אף שזו לעיתים קרובות הארוחה המלאה היחידה שהם אוכלים במשך כל היום.[96] לפי משרד החינוך, כפי שנמסר בדיון בוועדה המיוחדת לזכויות הילד בכנסת ביום 13 בנובמבר 2023, כ-40% מהילדים הנתמכים ע"י מפעל ההזנה לא קיבלו את המנות האלה.[97]

בין אותם ילדים שלא מקבלים את הארוחות המגיעות להם ממפעלי ההזנה, ניתן לכלול כ-40,000 ילדים מהחברה הבדואית בנגב. זאת, משום שנכון לחודש פברואר 2024, מפעל ההזנה בנגב טרם נפתח מחדש.[98] כמו כן, לנוכח היעדר נתונים מספקים, קיים חשש כי גם אלפי ילדי מבקשי מקלט, פליטים ועובדים זרים ברחבי הארץ לא מקבלים את הארוחות המגיעות להם.[99]

90. Bruke et al. 2018, בתוך דו"ח העוני האלטרנטיבי, לעיל הע"ש 62, בעמ' 32
91. שם, עמ' 32
92. BDO בשיתוף לקט ישראל, המשרד להגנת הסביבה ומשרד הבריאות, "אובדן מזון והצלת מזון בישראל" (2022), בעמ' 5 (להלן: דוח אובדן והצלת מזון לקט ישראל)
93. שם
94. שיחה עם ד"ר יעל קחל, מנהלת תחום בכירה בחטיבת המחקר במשרד הבריאות, מיום 6 בפברואר 2024
95. דו"ח העוני האלטרנטיבי, לעיל הע"ש 62, בעמ' 32
96. פרוטוקול מס' 34 מישיבת הוועדה המיוחדת לזכויות הילד, בנושא "ביטחון תזונתי לתלמידים בהעדר בתי"ס בתקופת המלחמה" יום שני, כ"ט בחשון התשפ"ד (13.11.2023), עמ' 9. דבריו של אילן שמש, נציג משרד החינוך
97. שם, עמ' 11. דבריו של אילן שמש, נציג משרד החינוך
98. שיחה עם אילן עמית, מנכ"ל משותף, עמותת אג'יק-מכון הנגב, מיום 4 בפברואר 2024
99. ארגון א.ס.ף. "אי ביטחון תזונתי בקרב פליטים ומבקשי מקלט" (ינואר 2024), בעמ' 2

לטענת משרד הרווחה, עם פרוץ המלחמה הועברו תקציבים נרחבים לרשויות המקומיות שתכליתם הייתה אספקת מזון לסובלים מאי-ביטחון תזונתי. כמו כן, המשרד הפעיל יחד עם הקרן לידידות מיזם חירום לסיוע חומרי ברשויות באזורים שנפגעו מהמלחמה כמו גם ברשויות שקלטו תושבים מאזורי המלחמה. יתרה מזאת, המשרד תומך כלכלית בעמותות לטובת עניין זה[100].

אולם למרות ההחמרה בביטחון התזונתי של אוכלוסיות רבות וביניהן ילדים בעקבות המלחמה כפי שצוין לעיל, הרי שצפויה גם פגיעה לטווח הארוך בביטחון המזון בישראל, שכן משרד האוצר החליט לקצץ 21% מתקציב מכון וולקני, המרכז הגדול ביותר לחקר חקלאות בישראל. לקיצוץ זה עלולות להיות השלכות חמורות על חוסנה החקלאי של ישראל והוא עתיד להקשות על מדינת ישראל לעמוד במטרה של ייצור מזון בר-קיימא, מחקר ופיתוח וסחר חקלאי יציב.[101]

פעילות המדינה וארגוני החברה האזרחית להגברת הביטחון התזונתי בעת המלחמה הנוכחית

באוקטובר 2023 יזמה המועצה הלאומית לביטחון תזונתי, בשיתוף משרד הרווחה והביטחון החברתי, את הקמתו של פורום בין-מגזרי ובין-משרדי בהנחיית ראש המועצה וראש אגף רשויות מקומיות במשרד הרווחה והביטחון החברתי, במטרה לקדם את התיאום ואת שיתוף הפעולה בין משרדי הממשלה ובין ארגוני הגג כדי להעניק ביטחון תזונתי לאזרחים בעת המלחמה.[102] ואולם, על אף מספר בקשות שהעביר יו"ר המועצה למשרד הרווחה, המועצה לא תוקצבה כלל בשנת 2023, ואף לא נתקבלה הבטחה תקציבית להמשך פעילות המועצה לשנת 2024.[103]

ארגון "לתת" מציין בדו"ח העוני האלטרנטיבי שלו כי מרבית הבעיות של היעדר ביטחון תזונתי לאורך המלחמה נפתרו בעזרת ארגוני חברה אזרחית, מתנדבים וכסף שהתקבל בתרומות. לפי הארגון, משרדי הממשלה לא הקצו תקציבים לפתרון אי הביטחון התזונתי שגבר מאז פרוץ המלחמה, והמדינה לא מעניקה סיוע לאותם ארגונים ועמותות שתפסו את מקומה.[104]

בנוסף, יוזמות שונות של ארגוני חברה אזרחית כמו עמותת איתך מעכי בנגב וארגון אג'יק-מכון הנגב, החלו לספק סלי מזון למשפחות בדואיות הסובלות בשגרה מאי ביטחון תזונתי, שחלקם נתרמו ע"י חברות מזון ישראליות גדולות. זאת ועוד, ארגון אג'יק, בשיתוף עם משרד הרווחה והביטחון החברתי, חילק תלושי מזון נטענים למשפחות בדואיות העומדות בקריטריונים של משרד הרווחה, ומסייע בחלוקתם, לאור קשיים בהזמנה מקוונת של התלושים מהמוסד לביטוח לאומי.[105]

100. התייחסות משרד הרווחה והביטחון החברתי לסיכום דיון בנושא ביטחון תזונתי לתלמידים בהיעדר בתי ספר בתקופת מלחמת חרבות ברזל, דצמבר 2023
101. מומחים: קיצוץ מכון וולקני ישים קץ לפעילותו - ויהיו לכך השלכות הרסניות 27.02.2024
102. המועצה הלאומית לביטחון תזונתי, "דו"ח פעילות המועצה הלאומית לביטחון תזונתי לשנת 2023", עמ' 4
103. דו"ח העוני האלטרנטיבי, הע"ש 62, עמוד 37
104. דו"ח העוני האלטרנטיבי, הע"ש 62
105. שיחה עם אילן עמית, לעיל ה"ש 91. לדברי עמית, לולא פעולת הארגון, המשרד היה "מפספס" את אותן משפחות וחוסר הביטחון התזונתי שלהן היה מועצם.

אמנם דו"ח זה מתמקד בהיבטים האזרחיים של המלחמה בתוך גבולות ישראל, אך חשוב לא להסיט את המבט מהמשבר ההומניטרי הקיים ברצועת עזה מזה חודשים המתבטא ברעב חמור של אוכלוסייה אזרחית, ובכלל זה נשים וילדים.[106] סוכנויות האו"ם השונות וארגון הבריאות העולמי מדווחות על מחסור חמור במזון ברצועה ועל רעב חמור אשר עלול להוביל למקרי מוות, לרבות בקרב ילדים ותינוקות.[107]

לסיכום פרק זה, ניכר כי אירועי ה-7 באוקטובר והמלחמה השפיעו לרעה על אוכלוסיות החיות בעוני בישראל, כגון: קהילות חסרי המעמד, החברה הערבית, החברה הבדואית המתגוררת בנגב וכן אנשים המתגוררים בפריפריה. בחלק מהמקרים החמרת העוני לוותה גם בהחמרה של אי-בטחון תזונתי לרבות בקרב ילדים וקשישים, סוגיה אשר על המדינה להידרש לה ולהקצות לה משאבים מידיים. גם כאן, ראוי היה שמקבלי החלטות למדו לקחים ממשבר הקורונה, אשר החמיר אף הוא את מצב העוני, וכי במלחמה הם יתייחסו לצרכים של אוכלוסיות החיות בעוני בבואם לשרטט מדיניות. גם כאן ההנחה היא שמדינה אשר אימצה את יעדי האו"ם לפיתוח בר-קיימא, המחייבים אותה אף במדידה עקבית ומתמשכת, תעלה את הנושא של עוני ואי-בטחון תזונתי על ראש סדרי עדיפויותיה ותתקצב אותם כראוי. אולם לצערנו, הנתונים עליהם מדווחים ארגוני החברה האזרחית מעידים על תמונה הפוכה.

106. "ראש המועצה לביטחון תזונתי: יש להפסיק את האש, בעזה מתחולל אסון הומניטרי", הארץ 3.3.24
107. Latest hunger data spotlights extent of famine risk in Gaza, Sudan and beyond, UN news, 24.4.24

יעד מספר 17:
שיתופי פעולה למימוש היעדים

יעד מספר 17 עוסק ביצירת שותפויות גלובליות וקורא לפעולה של כל המדינות - מפותחות ומתפתחות – להשגת היעדים. יעד 17 מדגיש את חשיבותן של יצירת שותפויות גלובליות והכללת כלל השחקנים והמשאבים הקיימים ליישום המטרות והיעדים, לרבות מעורבות של ממשלות, ארגוני חברה אזרחית, המגזר הפרטי, סוכנויות האו"ם השונות ועוד.[108]

לארגוני חברה אזרחית תפקיד קריטי ביישום העיקרון 'לא להשאיר אף אחד.ת מאחור' ועל כן הטמעת היעדים ברמה הלאומית חייבת לכלול את ארגוני החברה האזרחית לצד גורמי ממשל.[109]

פרק זה בדו"ח זה יתמקד בעיקר בתפקיד ארגוני החברה האזרחית בשעת מלחמה מכח הערכים העומדים בבסיס יעד 17.

יעד 17 - שיתופי פעולה למימוש היעדים[110]
המטרות ליעד זה עד שנת 2030 (רשימה חלקית)

שותפות בין בעלי עניין רבים

17.16 חיזוק השותפות העולמית לפיתוח בר-קיימא, המושלמת על ידי שותפויות בין בעלי עניין רבים המעבירים וחולקים מידע, מומחיות, טכנולוגיות ומשאבים כספיים, על מנת לתמוך בהישגים של מטרות הפיתוח בר-הקיימא בכל המדינות, ובמיוחד במדינות מתפתחות.

17.17 עידוד וקידום שותפויות יעילות של הציבור, המגזר הציבורי-פרטי והחברה האזרחית, המבוססות על מומחיות ואסטרטגיות של שותפויות.

מידע, פיקוח ואחריות

17.19 עד לשנת 2020, הגברת הסיוע לכושר היכולות של מדינות מתפתחות, כולל המדינות הכי פחות מפותחות ומדינות איים קטנים מתפתחות, על מנת להגדיל באופן משמעותי את הזמינות של מידע באיכות גבוהה, אמין ובזמן, המחולקים על פי הכנסה, מין, גיל, גזע, אתניות, סטאטוס הגירה, לקויות, מיקום גיאוגרפי ומאפיינים רלוונטיים אחרים בהקשר הלאומי.

108. משנים עולם, סדר היום לפיתוח בר-קיימא לשנת 2030, סעיפים 41 ו-60, אתר האו"ם
109. Civil Society and the 2030 Agenda, An Initial Study, European Commission, January 2020
110. יעד 17, אתר אג'נדה 2030

17.19 עד לשנת 2030, הקמת יוזמות לפיתוח אמצעים להתקדמות בפיתוח בר-קיימא אשר יחליף מוצרים מקומיים, ויתמוך בכושר היכולת הסטטיסטית במדינות המתפתחות.

עקרון "לא להשאיר אף אחד.ת מאחור"

אחד העקרונות המובילים של יעדי פיתוח בר-קיימא הוא המחייב מדינות ובעלי עניין להסתכל על האוכלוסיות הכי פגיעות ולנסות להכליל אותם ואת צורכיהם. העיקרון מושתת על ההנחה כי א.נשים נשארים מאחור כשחסרות להם אפשרויות בחירה והזדמנויות להשתתף ולהפיק תועלת ממדיניות פיתוח. עקרון זה מחייב הסתכלות מיוחדת על אוכלוסיות שחיות בעוני מחפיר ואוכלוסיות הסובלות מאפליה, מהדרה על רקע גיאוגרפי, יחס מפלה של רשויות השלטון ואוכלוסיות שחשופות לפגיעות יתר במצבי משברים, סכסוכים או מצבי חירום.[111]

ארגוני חברה אזרחית – בעלי תפקיד מפתח בקידום היעדים לפיתוח בר-קיימא

לארגוני חברה אזרחית תפקיד חשוב בניטור פעילות ממשלות והקפדה על שמירה על ערכים דמוקרטיים ושלטון החוק. ארגונים כאמור מוצאים את עצמם לעתים תכופות בתפקיד שומר הסף האחראי להזכיר למדינות את מחויבויותיהן לנהוג בשוויון, בשקיפות ובאחריות, כמו גם להשמיע את קולותיהן של אוכלוסיות מוחלשות ולייצג אותן בתהליכי קבלת החלטות.

ארגוני החברה האזרחית הם גורם מרכזי ביישום יעדי האו"ם לפיתוח בר-קיימא, כמו גם בניהול משברים ותהליכי החלמה מהם, כגון משבר הקורונה.[112] ישנה הכרה בקרב האו"ם וארגונים בינלאומיים בתפקיד החשוב שממלאים ארגוני החברה האזרחית וכן בחשיבות שביצירת מרחב פעולה נטול הפרעה או איום עבורם, על מנת לאפשר להם לפעול ולנטר פעולות ממשלות מבלי לפחד מפגיעה בהם.[113]

בעקבות קריסתה של מדינת הרווחה ותהליכי הפרטה שעברה המדינה בעשורים האחרונים, הפכו הארגונים החברתיים בישראל לשחקנים משמעותיים באספקת שירותים חברתיים בתחומים, כגון רווחה, בריאות, חינוך ועוד.
במהלך משבר הקורונה חוו הארגונים החברתיים גידול בהיקף השירותים שהם נדרשים לספק מחד גיסא, אולם מאידך גיסא חלקם גם ספגו פגיעה כלכלית. כך למשל, במהלך הסגר הראשון שהוטל בישראל באפריל 2020, 70% מהארגונים דיווחו על צמצום היקף העבודה בשכר ו-55% דיווחו על הוצאת עובדים.ות לחל"ת. 89% מן הארגונים דיווחו על צמצום הכנסות מהמדינה והכנסות עצמיות ו-61% מן הארגונים דיווחו על צמצום הכנסות מתרומות, מה שגרר פגיעה אנושה ביכולתם להמשיך לספק את השירותים החברתיים.[114]

---

111. What does it mean to leave no one behind? A UNDP framework for implementation
112. Civil Society Engagement in Development Co-operation, OECD
113. OHCHR and protecting and expanding civic space, OHCHR
114. "סקר השפעת משבר נגיף הקורונה על ארגונים חברתיים בישראל - דו"ח מסכם", מנהיגות אזרחית, שיתופים והמכון לפילנתרופיה

יחד עם זאת, דווקא בתקופת משבר הקורונה נסוגו משרדי הממשלה האמונים על מימוש היעדים לפיתוח בר-קיימא מהאחריות למימושם (לרבות ובמיוחד היעדים של עוני ושוויון מגדר והיו אלה ארגוני החברה האזרחית שמצאו עצמם בעמדת סנגור מול המדינה כדי לשכנעה לאמץ מדיניות, אשר לוקחת בחשבון צרכים של אוכלוסיות מוחלשות ונאלצו לעבוד מסביב לשעון כדי להזכיר למדינה את מחויבויותיה.[115]

למעשה, במשבר הקורונה נאלצו הארגונים להתמודד עם אתגר כפול: התמודדות עם השפעות ישירות של המשבר על צמצום תקציבי העבודה שלהם וצמצום בהיקף כוח האדם, בד בבד עם דרישה מוגברת למתן שירותים ולהגנה על זכויותיהן של אוכלוסיות מוחלשות.[116]

במאי 2023 עמדו ארגוני החברה האזרחית בישראל בפני סכנת קיצוץ משמעותית בתקציביהם לאור הצעת חוק פרטית למיסוי 65% מהתרומות שהם מקבלם מגופים או מדינות זרות, כולל תרומות מהאו"ם או מהאיחוד האירופי. הצעת חוק זו - שעלתה לדיון בוועדת שרים - העמידה את ארגוני החברה האזרחית בפני סכנה ממשית של צמצום פעילות ומרחב פעולה, כמו גם בפני חשש מתיוג ורדיפה של צוותיהם המקצועיים.[117] אולם, בסופו של דבר בזכות לחץ בינלאומי לרבות מצד ארה"ב והאיחוד האירופי - ההצעה נגנזה.[118]
המלחמה שפרצה ב-7 באוקטובר העמידה את ארגוני החברה האזרחית, שוב, בפני אתגר כפול: גידול מיידי ופתאומי בדרישה לשירותים עקב הרחבת מערכי השירות וניסיון להיענות לצרכים העולים מהשטח בעת חירום מצד אחד, ועצירת התקשרויות ותמיכות עקב הקפאת תקציבים ממשלתיים בשל המלחמה, מצד שני.[119]

מצב זה תומך בחשיבות חיזוק יכולותיהם המקצועיות והכלכליות של ארגוני החברה האזרחית - בייחוד בעתות חירום - לצורך בניית רציפות תפקודית, כמו גם לצורך קבלת תמיכה מארגונים פילנתרופים בראייה לטווח ארוך.[120]

במהלך המלחמה התקיימו שיתופי פעולה וממשקי עבודה בין-מגזריים, כגון הקמת חדר החירום לחברה ערבית בשיתוף הוועד הארצי לראשי רשויות ערביות והמשרד לשוויון חברתי ושולחנות עגולים שקיימו היחידה לשיתופי פעולה בין-מגזריים במשרד ראש הממשלה ויחידות נוספות (בין היתר במשרד המשפטים) בנושאים ספציפיים, כגון: ילדים ונוער, מוגנות, חוסן כלכלי פרטי ועסקי, מענים פסיכוסוציאליים ועוד, אליהם הוזמנו נציגים מארגוני החברה האזרחית, נציגי רשויות מקומיות, נציגים מהמגזר הממשלתי והעסקי ועוד.[121]

אוניברסיטת תל אביב, אפריל 2020
115. שירין בטשון ודיויד דוניץ, דו"ח קורונה ויעדי האו"ם, הע"ש 54
116. שם
117. ד"ר מרדכי קרמניצר וד"ר עמיר פוקס, "הצעת חוק לתיקון פקודת מס הכנסה (מיסוי תרומה מישות מדינית זרה)", התשפ"ג–2023, המכון הישראלי לדמוקרטיה וגם "דמוקרטיה במשבר: צמצום מרחב הפעולה של ארגוני החברה האזרחית בישראל", המרכז למשפט ופילנתרופיה, הפקולטה למשפטים, אוניברסיטת תל אביב
118. אחרי לחץ בינלאומי, 'חוק העמותות' לא יקודם. השרים תומכים ב'חוק הציונות', YNET, 27.5.23
119. "פעילות החברה האזרחית בישראל במלחמת חרבות ברזל-מגמות ותובנות ראשוניות", המכון לחקר הפילנתרופיה והחברה האזרחית בישראל, המועצה הישראלית להתנדבות, מנהיגות אזרחית ופורום הקרנות בישראל, עמ' 14
120. שם, עמוד 21
121. שם, עמודים 21-20

הרשות לקידום מעמד האישה יזמה אף היא שולחן עגול רב-מגזרי העוסק בנושאים הנוגעים למגדר.
לאור כל המתואר, נשאלת השאלה: מה פשר הפערים העצומים בין המאמצים הרב-מגזריים של משרדי הממשלה השונים למטרת גיבוש מענים בשיתוף ארגוני חברה אזרחית ובין תמונת המצב בפועל כפי שהיא עולה מדו"ח זה וממקורות נוספים ביחס לכשלים בתפקודה של המדינה בעת המלחמה?

סיבה אחת לפער נעוצה בעובדה שהמאמצים שעשו משרדי הממשלה כאמור - מבורכים ככל שיהיו - היו בבחינת למידת הצרכים של הציבור, כאשר הציבור היה כבר שבועות בתוך מצב החירום ובעצם הזדקק למענים דחופים ומהירים יותר. כפי שהמלצנו בדו"ח בעקבות משבר הקורונה, שולחנות עגולים בין-מגזריים צריכים לעבוד יחד באופן שוטף, ולהביא צרכים מהשטח לקביעת המדיניות. רק באמצעות תשתיות קיימות כאלה ניתן להבטיח אפקטיביות בעת חירום ואפשרות לתת מענה לצרכים הנדרשים בזמן אמת.
סיבה אחרת אפשרית היא שתהליכים של שיתוף אינם בהכרח מובילים להטמעה במדיניות בפועל. במלים אחרות, לא די בשיתוף ארגוני חברה אזרחית סביב שולחנות עגולים, ויש חשיבות רבה גם להטמעת הערותיהם והמלצותיהם.
כך למשל, תמוהה העובדה מדוע קיימה מנהלת תקומה שולחן עגול בשיתוף ארגוני חברה אזרחית ובד ובבד השמיטה בתוכניתה התייחסות ליישובים ערבים בנגב. תמוהה העובדה כיצד השולחנות העגולים המוזכרים לעיל הכירו בבעיות המיגון בחברה הבדואית המתגוררת בכפרים משוללי ההכרה אולם הכרה זו לא תורגמה לסיפוק הגנה משמעותית בשטח.

מסמך הסוקר מנגנונים למעורבות ארגוני חברה אזרחית ביישום יעדי פיתוח בר-קיימא, תוך התבססות על מחקר משווה במדינות אחרות ובעיקר מדינות OECD, מעלה כי קיומו של מנגנון שיתוף כשלעצמו אינו מבטיח מעורבות משמעותית של ארגוני חברה אזרחית, שכן בנוסף יש לאמץ עקרונות למעורבות אפקטיבית של בעלי עניין - כולל ארגוני חברה אזרחית -לרבות הקפדה על שיתופם בשלב מוקדם, בשקיפות, במעורבות כתהליך מתמשך ועוד. זאת ועוד, המסמך ממליץ על התחייבות ברמה הפוליטית הגבוהה ביותר ורצון פוליטי ליישום היעדים. אמנם קיומם של מנגנונים טובים ליישום היעדים הינו צעד הכרחי, אולם בנוסף דרוש רצון פוליטי כדי לפעול להטמעה שמתיישבת עם העקרונות שקבעו היעדים, לרבות העקרון המנחה של לא להשאיר אף אחד.ת מאחור.[122]

כך למשל, במאי 2024 החליטה השרה לשוויון חברתי על סגירתו של חדר החירום לחברה הערבית אשר הוקם על ידי משרדה וביצע פעילות חשובה כגון סקר מיפוי צרכים ברשויות מקומיות ערביות, ואף יצא בקמפיינים בחברה הערבית שעסקו בנושאים שונים בהם תמיכה נפשית, מוגנות ומיצוי זכויות. זאת, למרות התמשכות המלחמה ולמרות התמשכות מצב החירום.[123] החלטה תמוהה זו מעידה על חוסר רצון פוליטי אמיתי לסייע לחברה הערבית במלחמה ולסייע לה בשיקום.

122. שירין בטשון ומאירה הנסון, מנגנונים למעורבות ארגוני חברה אזרחית ביישום היעדים, הע"ש 3
123. טלי חרותי סובר, "אין ישיבות, אין אסטרטגיה": מאי גולן מרסקת את המשרד לשוויון חברתי", דה מרקר, 26.5.24

היעדים ומוסדות אקדמיים - אוניברסיטת חיפה כדוגמא

אוניברסיטאות חזקות הן חלק חשוב בחברה האזרחית (יעד 16) והן מעודדות מצוינות של שותפויות גלובליות ומקומיות (יעד 17). אוניברסיטאות מספקות מחקר חדשני, חינוך באיכות גבוהה וחדשנות פורצת דרך (יעדים 4 ו-9) ובאמצעות תרומתן ליעדים אלה הן מקלות על השגתם של יעדים אחרים.[124] בנוסף, אוניברסיטאות מעודדות פיתוח חשיבה מדעית, סקרנות ויזמות בקרב סטודנטים, הדרושים כדי לייצר את הפתרונות הנחוצים לפיתוח בר-קיימא. חוקרים, מרצים וסטודנטים פועלים בשיתוף עם אזרחים והמגזר הפרטי והציבורי, ויוצרים יחד ידע שיכול לייצר פתרונות. השילוב של משימות הליבה הללו הוא שנותן לאוניברסיטאות מקום ייחודי במאמץ המשותף להשגת יעדי ה- SDG. לאור זאת, מספר אוניברסיטאות בעולם שילבו את היעדים באסטרטגיות המוסדיות שלהן, הן בניהול והן בהוראה ובמחקר. ניהול קמפוס בר-קיימא הפך לכלי חשוב באוניברסיטאות רבות ולעתים קרובות נחשב לחלק מהאחריות החברתית של המוסד.

אוניברסיטת חיפה היא דוגמא טובה למוסד אקדמי שחרט על דגלו את נושא הקיימות – קיימות חברתית וקיימות סביבתית בישראל– בהתאם ליעדי פיתוח בר-קיימא של האו"ם. האוניברסיטה מקדמת יעדים אלו דרך מחקר והוראה, מעורבות ציבורית, ולצד המצוינות המחקרית גם מתחזקת רשת של קשרי קהילה להגברת מעורבותה ואחריותה החברתית.[125]

עם פרוץ המלחמה, נרתמה אוניברסיטת חיפה על כל יחידותיה לסיוע לנפגעי המלחמה תוך שהיא ממנפת את הידע המקצועי של חברי הסגל באופנים שונים.[126]

להלן מספר דוגמאות:

סיוע למפונים

- האוניברסיטה פתחה את מעונות הסטודנטים למפוני הצפון והדרום ושיכנה משפחות בדירות המעונות, וכן ארגנה אירועי איסוף תרומות מזון וציוד למשפחות מפונים, כמו גם פעילויות התנדבות לסיוע לחקלאים בצפון ובדרום.

סיוע בתחום של בריאות הנפש

- החוג לבריאות נפש קהילתית ביחד עם קבוצה של כ-50 אנשי ונשות מקצוע מתחום בריאות הנפש, נתנו סיוע נפשי מרפאתי לאלפי מפונים ומפונות מאזור הדרום, על מנת להעניק טיפול מקצועי ופורמלי.
- אנשי סגל מבית הספר לפסיכולוגיה הי מעורבים בהענקת סיוע נפשי לנפגעי מסיבת הטבע ב'נובה' וכיום ביה"ס מלווה מחקר בנוגע לאירוע, לרבות בחינה של כלים מבוססי מחקרי למטרות טיפול.
- הפקולטה לחינוך הציעה תמיכה באמצעות אתר מיוחד שמרכז פעילויות, מידע ועצות שימושיות לתמיכה בחוסן.[127]
- צוות מרכז הידע והמחקר הלאומי בתחום ההיערכות למצבי חרום חיבר מתווה קצר ופשוט המסייע להקמת צוותים שכונתיים להגברת החוסן האישי והחברתי.[128]
- החוג לסיעוד וביה"ס לעבודה סוציאלית קיימו סמינר מקוון להצגת העקרונות ודרכי היישום של 'מודל מתאי"ם - מצוקה, תמיכה ואחרים משמעותיים -לטיפול מותאם טראומה' בו השתתפו מאות נציגים ונציגות ממערכת הבריאות.

124. Universities and Sustainable Development Towards the Global Goals, European University Association
125. UNIVERSITY OF HAIFA DRIVING IMPACT TOWARDS THE SDGS, 2023
126. בהתבסס על מידע שנמסר ממערך הקיימות באוניברסיטת חיפה, פברואר 2024
127. הפקולטה לחינוך, אוניברסיטת חיפה
128. הוכן מדריך להתארגנות צוותי חירום שכונתיים, NEWS, 12.10.23

- החוג לחינוך מיוחד, יחד עם חוקרות מהאוניברסיטה העברית והמכללה האקדמית תל אביב יפו, ביצעו מחקר אודות השפעת המלחמה על המחיר הנפשי שמשלמים הורים, ומצאו שכאשר אחד מבני הזוג נמצא במילואים בעת חירום, עולה הסיכוי כי ההורה השני יפתח תסמינים של פוסט טראומה (PTSD) ודכאון.[129]

בנוסף, אוניברסיטת חיפה קידמה יוזמות מחקריות שקשורות למלחמה, לרבות הפצת קול קורא אוניברסיטאי לתמיכה במחקרים יישומיים בתחומי הרווחה והבריאות בעקבות השפעות המלחמה ותמיכה ב"פרויקטי אימפקט"- פרויקטים המשלבים מחקר או הוראה עם מעורבות חברתית, תוך התמקדות בפרויקטים שתורמים לאוכלוסיות שנפגעו במלחמה.

ו. סיכום ומסקנות

מתקפת ה-7 באוקטובר 2023 חשפה ליקויים רבים בטיפול המדינה ורשויותיה בכל הנוגע להתראות שנתקבלו לפני המתקפה, בחילוץ תושבים וזרים שנקלעו לאזורי לחימה ונפגעו במהלך המתקפה ובמאמצי טיפול ושיקום לאחר מכן. זאת ועוד, לאחר פרוץ המלחמה החלו להגיע עדויות רבות על מחדלים רבים בתגובה של רשויות המדינה ועל פערים וכשלים גם בטיפול בצרכים האזרחיים בתקופה זו, לרבות בנושאי מיגון, פעילות מוסדות חינוך, זכאות למענקים מיוחדים, טיפול במפונים, מענה לצרכים נפשיים ועוד.[130]

המלחמה חשפה את מידת חוסר היערכותה של המדינה ורשויותיה למצב החירום וכן את חוסר מחויבותה לצורכיהם של אוכלוסיות מוחלשות שהפכו להיות פגיעות במיוחד במלחמה. כך, למרות מחויבותה של הממשלה לקידום יעדי האו"ם לפיתוח בר-קיימא לרבות שוויון מגדרי ומיגור העוני (בנוסף להחלטות ממשלתיות על הטמעת חשיבה מגדרית), נראה כי מחויבויות אלו לא עמדו לנגד עיניה בבואה לשרטט מדיניות לעזרה ושיקום מהמלחמה.

דו"ח זה מתמקד בהיבטים האזרחיים של המלחמה בתוך גבולות ישראל ונשען על עבודה ענפה של ארגוני חברה אזרחית בתקופת המלחמה בראי יעדי האו"ם לפיתוח בר-קיימא, לרבות ובמיוחד היעדים של מיגור עוני, בטחון תזונתי, שוויון מגדרי ושותפויות. הדו"ח מראה שהמדינה לא שמה לנגד עיניה את היעדים כגורם מנחה וכמסגרת להתאוששות מהמשבר וכי בדומה למשבר הקורונה, גם במלחמה, ארגוני חברה אזרחית נאלצו לשוב ולהזכיר למדינה את מחויבותה ואף לספק שירותים לאוכלוסיות נזקקות מקום שהמדינה נכשלה לעשות כן.

יש לציין כי אין זו הפעם הראשונה שבה שני היעדים של עוני ושוויון מגדרי חווים נסיגה שכן משבר הקורונה גרם לנסיגה בשניהם גם בעולם וגם בישראל. על כן, משבר הקורונה אמור היה להוות מקרה לימוד (case study) להתמודדות רשויות המדינה עם משבר ומצבי חירום ולשרטוט מדיניות אשר לוקחת בחשבון צורכיהם של אוכלוסיות מוחלשות, לרבות נשים.

129. דיכאון, חרדה וסכין מתחת לכרית: המחיר הנפשי שהורים משלמים במלחמה, YNET, 4.12.23
130. דו"ח מיוחד, תלונות הציבור בשבועות הראשונים של מלחמת "חרבות ברזל", מבקר המדינה נציבת תלונות הציבור, דצמבר 2023

מצבם של היעדים של מיגור עוני, בטחון תזונתי ושוויון מגדרי היה רחוק מהשגה ערב המלחמה, אך נראה שכעת המצב אף החמיר ויעדים אלו נמצאים בנסיגה משמעותית. ישראל הייתה אמורה להגיש את הדו"ח הוולונטרי שלה לאו"ם אודות התקדמות היעדים בשנת 2024, אלא שנראה שגם מועד זה נדחה לעת עתה למועד לא ידוע. אחד העקרונות המובילים של יעדי פיתוח בר-קיימא הוא העקרון של "לא להשאיר אף אחד.ת מאחור", המחייב קובעי מדינות ובעלי עניין להסתכל על האוכלוסיות הכי פגיעות ולנסות להכליל אותן ואת צורכיהן בבואם לשרטט מדיניות. העיקרון מושתת על ההנחה כי א.נשים נשארים מאחור כשחסרות להם אפשרויות בחירה והזדמנויות להשתתף ולהפיק תועלת ממדיניות. עקרון זה מחייב הסתכלות מיוחדת על אוכלוסיות שחיות בעוני מחפיר ואוכלוסיות הסובלות מאפליה, מהדרה על רקע גיאוגרפי, יחס מפלה של רשויות השלטון ואוכלוסיות שחשופות לפגיעות יתר במצבי משבר, סכסוכים או מצבי חירום.

אוכלוסיות אלה, שנשארו מאחור במלחמה שפרצה בישראל ב-7.10.2023, עומדות במרכזו של הדו"ח המונח בפניכם. כפי שדו"ח זה המחיש, **אוכלוסיות כגון נשים, א.נשים החיים בעוני, אוכלוסיות שחיות בכפרים משוללי הכרה, אוכלוסיות משוללות מעמד ומבקשי מקלט, החברה הערבית בישראל, האוכלוסייה הבדואית, קשישים, ניצולי שואה, ילדים שסובלים מאי-בטחון תזונתי ועוד - כל אלה הינן אוכלוסיות מוחלשות, אשר סובלות בעת שגרה מאפליה בשירותים ותקציבים מצד המדינה ובתקופת המלחמה סבלו אף יותר, חרף העובדה כי המלחמה הפכה אותן לנזקקות ביתר שאת.**

גורמים, כגון: מעמד, פריפריאליות, עוני, מגדר, לאום, מוגבלות ואחרים משפיעים על רמת חוסנן של אוכלוסיות וקהילות בעת התמודדות עם משברים ותקופות חירום, אולם אין מדובר בגזירת גורל. הגורמים המשפיעים על חוסנם של בני אדם ועל יכולתם להתמודד עם משברים הם תלויי מדיניות והם תוצר של תכנון. על כן, מדיניות חברתית וכלכלית אשר שמה את האוכלוסיות המוחלשות במרכז וערה לאתגריהן ומאבקיהן, יכולה לשפר את רמת המענים הניתנים בזמן חירום, דבר שלא נעשה בזמן המלחמה.

לבסוף חשוב לציין כי אין ספק שהמלחמה היא גורם מעכב ליישום יעדי האו"ם לפיתוח בר-קיימא. מומחים בינלאומיים מצביעים על כך שסכסוך מזוין הוא אולי המעכב הגדול ביותר של פיתוח כלכלי, שכן הוא גורם לרגרסיה בהתפתחות וכן כי צמצום סכסוכים מזוינים ואלימים יגדיל באופן משמעותי את הסיכויים לתנועה חיובית בפיתוח חברתי וכלכלי.

"מבחינה אמפירית, אם כן, אין ספק שכדי לנצח במלחמה בעוני, הקהילה הבינלאומית צריכה לנצח במלחמה על מלחמות."[131]

131. Alex J. Bellamy, The 2030 Agenda Reducing All Forms of Violence, UN Chronicle, 2015

ז. המלצות לשינוי מדיניות

1. אימוץ מיידי של יעדים לפיתוח בר-קיימא ככלי עבודה לעיצוב מדיניות ומסגרת להתאוששות ושיקום מהמלחמה וממשברים;

2. הכללת כל האוכלוסיות המוחלשות במאמצי השיקום ובתוכניות השיקום לתושבי הדרום והצפון, לרבות רשויות מקומיות המדורגות במדד סוציו-אקונומי נמוך, קהילות עניות, החברה הערבית והחברה הבדואית בישראל, תושבי ותושבות הכפרים משוללי ההכרה בנגב, אוכלוסיות הפליטים ומבקשי המקלט ועוד;

3. הבטחת מיגון לכלל האוכלוסיות המוחלשות המוזכרות בסעיף לעיל, על-מנת למנוע פגיעה נוספת בחיי אדם וכחלק ממחויבות המדינה להגן על חיי אדם;

4. הקצאת משאבים מיוחדים לטיפול בנפגעי ובנפגעות תקיפה מינית כתוצאה מהמלחמה וחיזוק המענים שניתנים להם על ידי המשרדים השונים - רווחה, בריאות, בריאות הנפש ועוד;

5. הגדלת התקצוב לטובת טיפול בנשים נפגעות אלימות במשפחה ואלימות מינית והרחבת סוגי המענים הניתנים להן. כמו כן, תקצוב ארגוני חברה אזרחית שמעניקים מענה וטיפול לפניות בנושא והטמעת הליך עבודה מובנה ומוסדר בין משרדי הממשלה שעוסקים בנושא;

6. שינוי במדיניות ההתחמשות במרחב האזרחי והידוק הפיקוח על מחזיקי רישיון נשק;

7. הבטחת המשך פעולתה של המועצה הלאומית לביטחון תזונתי וכן הבטחה והגדלה של תקצובה ותקצוב המענה הממשלתי לביטחון תזונתי לשנת 2024 ולשנים הבאות במטרה להתגבר על הפערים שנוצרו בעקבות המלחמה;

8. מניעת פגיעה בחברה הערבית לרבות, מניעת קיצוץ בתוכניות החומש לצמצום פערים והכללת האוכלוסייה הערבית כולה במאמצי השיקום ובתוכניות השיקום לדרום ולצפון;

9. עיצוב מפתח ייצוג המבטיח הכללה ומתן במה לקולות מגוונים בחברה הישראלית וייצוג הולם לאוכלוסיות מגוונות כשותפים לעיצוב מדיניות המשפיעה על חייהם, ובמיוחד קבוצות עם מאפייני אפליה ומוחלשות מצטלבים (כדוגמת החברה הערבית, הפריפריה הגיאוגרפית, החברה החרדית, קשישים, ניצולי שואה, אנשים עם מוגבלויות ועוד, בדגש על נשים מאוכלוסיות אלה);

10. חיזוק מודל שיתוף הפעולה הבין-מגזרי בין משרדי הממשלה וארגוני חברה אזרחית, לרבות מודל שיאפשר עבודה שוטפת, שתהווה תשתית חזקה להתמודדות עם מצבי חירום והטמעה של תובנות, צרכים והתייחסויות שמעלים ארגוני החברה האזרחית;

11. יצירת פילוח מגוון והנגשת נתונים ברוח מטרה 17.18 הקוראת לזמינות נתונים איכותיים, מהימנים ואמינים מחולקים לפי הכנסה, מגדר, גיל, גזע, מוצא אתני, סטטוס הגירה, מוגבלות, מיקום גיאוגרפי ומאפיינים רלוונטיים אחרים למדינת ישראל וכן פרסום מעודכן של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה על עמידה ביעדים בזמן המלחמה;

12. התחייבות ברמה הפוליטית הגבוהה ביותר ליישום היעדים ויישום עקרון לא להשאיר אף אחד.ת מאחור, חיזוק עבודת התיאום בין כל משרדי הממשלה ליישום מדיניות עקבית להשגת היעדים, הטמעה של מנגנון ממוסד וקבוע למעורבות בעלי עניין, לרבות ארגוני חברה אזרחית, בעיצוב מדיניות ובקבלת החלטות בסוגיות הנוגעות לחיי האזרחים ומיסוד פיקוח אפקטיבי של הכנסת על התקדמות המדינה ביישום היעדים;[132]

132. בטשון והנסון, הע"ש 3